

Για ποιους λόγους και υπό ποιες συνθήκες ένα σχολικό εγχειρίδιο γίνεται αντικείμενο δημόσιας διαμάχης; Και γιατί κάθε φορά που ξεσπά μια τέτοια διαμάχη καταλήγει σε απόσυρση του επίμαχου εγχειριδίου;

Με αφετηρία την ιδεολογική και πολιτική αντιπαράθεση για το βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού (2006-2008), τούτη η μελέτη ανατέμνει τέσσερις συμβολικούς πολέμους για ισάριθμα «αιρετικά» εγχειρίδια. Η αφήγηση ξετυλίγεται ανάστροφα, από το παρόν στο παρελθόν, αποτυπώνοντας την πορεία που ακολούθησε η ιστορική έρευνα. Κάθε διαμάχη και ένα βήμα, κάθε βήμα και ένα κεφάλαιο, ωστόσο από την Ελλάδα της παγκοσμιοποίησης επιστρέφουμε στις αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα του μαχητικού εθνικισμού. Σε όλες τις περιπτώσεις, το κεντρικό διακύβευμα ήταν ο εθνοποιητικός ρόλος της σχολικής μας Ιστορίας – το περιεχόμενο, εντέλει, της εθνικής μας ταυτότητας. Σε όλες τις περιπτώσεις, τα «αιρετικά» (και τελικώς αποσυρθέντα) βιβλία απέκλιναν ουσιωδώς από τον ιστορικό κανόνα όπως αυτός είχε διαμορφωθεί και εμπεδωθεί στα τέλη του 19ου αιώνα. Ξεχώρισαν και προκάλεσαν διότι ήταν κάτι περισσότερο ή κάτι διαφορετικό από ένα άσμα ηρωϊκό και πένθιμο για το αρχέγονο, ανάδελφο ελληνικό έθνος.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με μια αντίστιξη: αναλύεται το δημοφιλέστερο και μακροβιότερο αναγνωστικό του 19ου αιώνα ως ιστορικό αφήγημα, που αποκλίνει σημαντικά από τον κανόνα, ακριβώς επειδή γράφτηκε και διδάχτηκε πριν αυτός κατισχύσει ολοκληρωτικά. Καταδεικνύεται έτσι πως η σχολική μας Ιστορία έχει κι αυτή την ιστορία της.

ISBN 978-960-221-653-8

9 789602 216538

Τα αποσυρθέντα βιβλία

ΧΑΡΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

Τα αποσυρθέντα βιβλία Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008

ΧΑΡΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

αλεξάνδρεια

2

Ασυμφιλίωτες μνήμες

Η διαμάχη για το εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου
Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου (2002)

*For one thing, memory is part of history.
Twentieth century history cannot be written,
or understood, without reference to memory.*

John Foot¹

Την 1η Απριλίου 1955, πριν ακόμη ξημερώσει, μια σειρά από εκρήξεις συγκλόνισαν τη Λευκωσία, τη Λεμεσό και τη Λάρνακα, προξενώντας εκτεταμένες ζημιές σε κτίρια της βρετανικής αποικιακής διοίκησης. Την ευθύνη των βομβιστικών επιθέσεων ανέλαβε η Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ), κηρύσσοντας με τον τρόπο αυτό την έναρξη του ένοπλου αγώνα για την αποτίναξη του «αγγλικού ζυγού» και την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Πέντε δεκαετίες περίπου αργότερα, στις 27 Απριλίου 2002, ο Κύπριος υπουργός Παιδείας Ουράνιος Ιωαννίδης θα διαμηνύσει στον Ελλαδίτη ομόλογό του Πέτρο Ευθυμίου την έντονη δυσαρέσκειά

1. John Foot, *Italy's Divided Memory*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2009, σ. 5.

του για τον τρόπο με τον οποίο ένα νέο εγχειρίδιο Ιστορίας περιέγραφε και αποτιμούσε τον αγώνα εκείνο.

Το εγχειρίδιο στο οποίο αναφερόταν ο Ιωαννίδης είχε μόλις τυπωθεί και επρόκειτο να διανεμηθεί στους μαθητές τον Σεπτέμβριο, με την έναρξη του νέου σχολικού έτους.² Για τα δεδομένα της σχολικής Ιστορίας, ήταν ένα μάλλον καινοτόμο εγχειρίδιο: ενέθετε οργανικά την ελληνική Ιστορία στην ευρύτερη βαλκανική και ευρωπαϊκή (κι όταν χρειαζόταν, στην παγκόσμια), εισήγαγε, δίπλα στις καθιερωμένες θεματικές (δηλαδή την πολιτική, τους πολέμους και τη διπλωματία), ορισμένες πτυχές της κοινωνικής Ιστορίας και αναδείκνυε ιδιαιτέρως τα κυρίαρχα διανοητικά ρεύματα κάθε εποχής. Με δυο λόγια, κι επειδή κάθε κρίση είναι σύγκριση, το νέο εγχειρίδιο ήταν, αναμφίβολα, περισσότερο συμβατό με τις σύγχρονες τάσεις των ιστορικών σπουδών απ' όσο ήταν το προγενέστερο κι απ' όσο τα συνυποψήφιά του στο διαγωνισμό που προηγήθηκε.³

2. Γιώργος Κόκκινος (επιμ.), *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 2002. Το εγχειρίδιο είχε γραφεί από 12 νέους ιστορικούς, υπό την εποπτεία του ιστορικού Γιώργου Κόκκινου, επίκουρου τότε καθηγητή του Πανεπιστημίου Αιγαίου, και προκρίθηκε ως το καλύτερο από τα τρία που συμμετείχαν στον σχετικό διαγωνισμό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Η προκήρυξη έγινε το 1997, η έγκριση του βιβλίου το 1999 και η ολοκλήρωση της εκτύπωσης το 2002. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Επιτροπή Αξιολόγησης (Χριστίνα Κουλούρη, Γιώργος Σακκάς, Αντώνης Σανουδάκης, Σπύρος Τζόκας) πρόκρινε ομόφωνα το εγχειρίδιο, απορρίπτοντας ως μη επαρκή τα άλλα δύο που έφτασαν στο τελικό στάδιο της κρίσης, παρότι είχε τη δυνατότητα να τα εγκρίνει επίσης στο πλαίσιο της πολιτικής του «πολλαπλού βιβλίου». Βλ. *Εκθεση αξιολόγησης για τα σχολικά εγχειρίδια της Γ' Λυκείου*, 9.9.1999.

3. Τα προηγούμενα δώδεκα χρόνια, από το 1990 ως το 2002, οι μαθητές της Γ' Λυκείου διδάσκονταν Ιστορία από το —καλό για την εποχή του— εγχειρίδιο των Βασίλη Σκουλάτου, Νίκου Δημακοπούλου και Σωτήρη Κόνδη, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη* (τόμ. Β', ΟΕΔΒ, Αθήνα). Το εγχειρίδιο αυτό έμελλε τελικά να παραμείνει άλλα έξι χρόνια, ως το 2008, οπότε και αντικαταστάθηκε από το Ιωάννης Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, ΟΕΔΒ, Αθήνα.

Όλα αυτά, βέβαια, ελάχιστα ενδιέφεραν τον Κύπριο υπουργό. Την οργή του προκάλεσε το κεφάλαιο που αφορούσε το Κυπριακό Ζήτημα και κυρίως η ακόλουθη πρόταση:

Την εποχή που ο Τρίτος Κόσμος συγκλονιζόταν από ριζοσπαστικά αντιαποικιακά κινήματα, που έδιναν προτεραιότητα όχι μόνον στην εθνική απελευθέρωση, αλλά και στην κοινωνική πρόοδο, στην Κύπρο η ΕΟΚΑ του Στρατηγού Γρίβα πρόβαλλε έναν κοινωνικά υπερσυντηρητικό εθνικισμό.⁴

Ακόμα πιο συγκεκριμένα, από τις 36 λέξεις της πρότασης, εκείνη που ενόχλησε περισσότερο ήταν το επίθετο «υπερσυντηρητικός», που επιστρατεύτηκε για να χαρακτηρίσει τον εθνικισμό της ΕΟΚΑ – ίσως διότι εκτιμήθηκε πως συνιστούσε λιγότερο διαπιστωτική πρόταση και περισσότερο απαξιωτική κρίση. Αποδεχόμενος τις αιτιάσεις του Κύπριου ομολόγου του, ο Ευθυμίου (από την Κίνα, όπου βρισκόταν σε επίσημη επίσκεψη) θα δώσει εντολή στον πρόεδρο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου να μεριμνήσει, ώστε να αναδιατυπωθεί άμεσα η επίμαχη φράση.⁵

Ήταν μια μάλλον βιαστική και σίγουρα ασυνήθιστη κίνηση: όπως δηκτικά επισημάνθηκε, «δύσκολα στα κυβερνητικά χρονικά συναντάμε τόσο άμεση και θεαματική ικανοποίηση αιτήματος».⁶ Φαίνεται όμως πως ο Ευθυμίου είχε λόγους να φοβάται μια γενίκευση των αντιδράσεων, εφόσον γνώριζε πως, ταυτόχρονα σχεδόν με τη διαμαρτυρία του Κύπριου υπουργού, ένας επιφανής δικηγόρος, βουλευτής της αξιωματικής αντιπολίτευσης και μέλος της

4. Γιώργος Κόκκινος (επιμ.), *Ιστορία...*, ό.π., σ. 225.

5. «Η αναφορά στον “υπερσυντηρητικό εθνικισμό της ΕΟΚΑ” τίθεται εκτός... Ιστορίας», εφ. *Το Βήμα*, 30.4.2002. «Ζητούν τροποποίηση στο νέο βιβλίο ιστορίας της Γ' Λυκείου», εφ. *Το Έθνος*, 29.4.2002.

6. Στρατής Μπουρνάζος, «Η “πατριδογνωσία”, ανώτατο στάδιο της Ιστορίας;», εφ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 2.6.2002.

εθνικιστικής οργάνωσης Δίκτυο 21, ο Αλέξανδρος Λυκουρέζος, με επερώτησή του στην ελληνική Βουλή, είχε καταγγείλει το εγχειρίδιο για «προκλητική κακοποίηση της ιστορικής αλήθειας».⁷ Η διαμαρτυρία του Ιωαννίδη, η μήνις του Λυκουρέζου και η σπουδή του Ευθυμίου δεν θα περάσουν απαρατήρητες από τον Τύπο. Αντιθέτως, θα αποτελέσουν την αρχή μιας δημόσιας διαμάχης, η οποία περιστράφηκε κυρίως γύρω από την ΕΟΚΑ: τον ιδεολογικό της προσανατολισμό, το χαρακτήρα του αγώνα της, τις επιπτώσεις του αγώνα στη μετέπειτα πορεία του Κυπριακού Ζητήματος και, βεβαίως, την εγκυρότητα της ιστορικής ανασύνθεσης των σχετικών γεγονότων και την πρέπουσα απόδοσή τους στο επίπεδο της *σχολικής Ιστορίας*.⁸

7. Επερώτηση 7407/26.4.2002. Η επερώτηση του Λυκουρέζου κατατέθηκε την Παρασκευή 26 Απριλίου 2002, ενώ η επικοινωνία του Ουράνιου Ιωαννίδη με τον Ευθυμίου πραγματοποιήθηκε την επομένη, Σάββατο 27 Απριλίου 2002. Η χρονική σύμπτωση αποτελεί ένδειξη πως υπήρξε κάποιος συντονισμός. Στον Τύπο πάντως οι δύο ειδήσεις θα συντεθούν σε ενιαίο ρεπορτάζ, που θα δει το φως της δημοσιότητας τη Δευτέρα 29 Απριλίου 2002. Βλ. ενδεικτικά, Φάνος Κωνσταντινίδης, «Έντονη αντίδραση της Λευκωσίας για τα περί ΕΟΚΑ, στο βιβλίο Ιστορίας», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 29.4.2002. «Στη Βουλή η Ιστορία», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 30.4.2002. «Ιστορική αλλαγή», εφ. *Απογευματινή*, 30.4.2002.

8. Εκτός από την ΕΟΚΑ, σχολιάστηκε επίσης ποικιλότροπα αυτή καθεαυτή η ανάμειξη των πολιτικών σε ζητήματα που όφειλαν να επιλυθούν στο πλαίσιο της κοινότητας των ιστορικών. «Γιατί αφελώς πίστευα ότι στην εκσυγχρονισμένη και ευρωπαϊκή Ελλάδα του κ. Σημίτη οι ιστορικοί γράφουν πια Ιστορία και όχι οι πολιτικοί;», θα αναρωτηθεί η ιστορικός Σία Αναγνωστοπούλου («Η ιστορία γράφεται από τους ιστορικούς ή από τον υπουργό Παιδείας;», περ. *Ο Πολίτης*, τχ. 99, Απρίλιος 2002, σ. 56-57). Στη συνέχεια, ενώ η διαμάχη για την ΕΟΚΑ είχε κορυφωθεί, το εγχειρίδιο επικρίνεται και για τον τρόπο που παρουσιάζει και αποτιμά δύο ακόμα πτυχές της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας: τον εμφύλιο πόλεμο και το ρόλο στη σύγχρονη ελληνική Ιστορία τριών πολιτικών ηγετών, του Κωνσταντίνου Καραμανλή σε αντίστιξη με αυτόν του Γεωργίου Παπανδρέου και του Ανδρέα Παπανδρέου. Τα ζητήματα αυτά έθεσαν με επερωτήσεις τους οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας Μιλτιάδης

Η διαμάχη θα κλιμακώνεται από μέρα σε μέρα και δεν θα κοπάσει παρά μόνο δύο μήνες αργότερα, όταν το υπουργείο Παιδείας της Ελλάδας, με μια λιτή ανακοίνωση, θα γνωστοποιήσει την απόφασή του να μη διανεμηθεί στους μαθητές το νέο εγχειρίδιο.⁹ Στο δίμηνο αυτό, αλλά και λίγο αργότερα, δημοσιεύθηκαν στον ελλαδικό και κυπριακό Τύπο 163 σχετικά κείμενα. Αν από αυτά αφαιρέσουμε τα 9, που ήταν καθαρά ειδησεογραφικά, 59 τάσσονταν λιγότερο ή περισσότερο μαχητικά υπέρ του εγχειριδίου και 95 επέκριναν τη σχετική αναφορά ως απαξιωτική, αν όχι υβριστική του κυπριακού αγώνα. Η σχέση, δηλαδή, των υπερασπιστικών κειμένων έναντι των επικριτικών εμφανίζεται ανισοβαρής υπέρ των δευτέρων. Στο επίπεδο όμως της συμβολικής ισχύος, η σχέση ήταν μάλλον αντίστροφη, καθώς στην πλευρά των υποστηρικτών έριξαν

Βαρβιτσιώτης και Πόπη Θεοδωρίδου-Φουντουκίδου. Βλ. «Η κυβέρνηση ανοίγει ξανά τα χαρακώματα του παρελθόντος», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 12.6.2002· «Ύμνος στο ΠΑΣΟΚ το βιβλίο της Ιστορίας», εφ. *Ελεύθερος*, 12.6.2002. Η διάσταση αυτή, ωστόσο, δεν θα μας απασχολήσει εδώ, καθώς επικουρικά μόνο επηρέασε την πορεία των πραγμάτων.

9. «Αποσύρεται το ανιστόρητο βιβλίο της Γ' Λυκείου», εφ. *Ελεύθερος Τύπος*, 15.6.2002· «'Κόπηκε' το βιβλίο Ιστορίας της Γ' Λυκείου», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 13.6.2002. Για να δικαιολογήσει την απόφασή του, το υπουργείο θα επικαλεστεί μια τυπική διαφορά με τον εκδοτικό οίκο Μεταίχμιο, που είχε αναλάβει την έκδοση του βιβλίου. Πράγματι, ο εκδοτικός οίκος, με εξώδικό του προς το υπουργείο Παιδείας, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, ζήτησε να απαγορευτεί η διανομή του βιβλίου, διότι «δεν αναγραφόταν στην εσωτερική σελίδα 5 του βιβλίου το λογότυπο των εκδόσεων και στη σελίδα 2 η ένδειξη "Εκδόσεις Μεταίχμιο"». Αν όμως ο τυπικός αυτός λόγος ήταν η πραγματική αιτία της απόσυρσης, το βιβλίο θα τυπωνόταν εκ νέου και θα διανεμόταν έστω κατά το επόμενο σχολικό έτος. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη, παρότι η συγγραφική ομάδα συμφώνησε με την πρόταση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου να αναδιατυπωθεί η επίμαχη πρόταση για το χαρακτήρα της ΕΟΚΑ (βλ. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, *Πράξη* 12/2002, Θέμα 4ο), καθώς η διαμάχη που προηγήθηκε είχε στο μεταξύ στιγματίσει το βιβλίο ως «αντεθνικό» και τους συγγραφείς του ως «αφελλητισμένους».

το ειδικό τους βάρος μερικοί από τους επιφανέστερους ιστορικούς της Ελλάδας και ένα από τα πανεπιστημιακά Τμήματα Ιστορίας, αυτό του Παντείου, με συλλογική του απόφαση.¹⁰ Αντιθέτως, στο στρατόπεδο των επικριτών, χωρίς να λείπουν παντελώς οι ιστορικοί, τον τόνο έδωσαν κυρίως πολιτικοί, δημοσιογράφοι και βετεράνοι αγωνιστές. Τούτο, ωστόσο, ελάχιστα μετατόπισε το ισοζύγιο ισχύος, καθώς, όπως θα δούμε, η διαμάχη κρίθηκε στο πεδίο της *δημόσιας Ιστορίας* και όχι της *ακαδημαϊκής*.

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσω να ανασυγκροτήσω τις δύο βασικές αντίπαλες αφηγήσεις που οικοδομήθηκαν για τη συγκεκριμένη πτυχή του παρελθόντος, για τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Όχι όμως όπως αποτυπώνονται στην (ευάριθμη) ειδική βιβλιογραφία, αλλά όπως αναδύονται από τις βολές και αντιβολές μέσω του Τύπου στη συγκεκριμένη συγκυρία, στους δύο μήνες της αντιπαράθεσης για το εγχειρίδιο.¹¹ Η ανασυγκρότηση των αφηγήσεων με τα υλικά της αντιμαχίας θα αναδείξει ανάγλυφα την αντιστοιχία και τη συναρμογή τους με τις δύο ριζικά διαφορετικές και (ως το 2002 τουλάχιστον) ασυμφιλίωτες μνήμες του αγώνα. Ακολουθώντας, θα προσπαθήσω να δείξω το ισοζύγιο της ισχύος ανάμεσα στις δύο αντικρουόμενες αφηγήσεις και τον τρόπο με τον οποίο η κυρίαρχη αφήγηση, εκτός από τη θεσμική της ισχύ και την ιδεολογική της ηγεμονία, θα αξιοποιήσει πολλαπλά και τη συγκυρία, προκειμένου να υπερισχύσει στη διαμά-

10. «Για την παρέμβαση Ευθυμίου στην Ιστορία της Γ' Λυκείου», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 21.5.2002.

11. Για μια σύντομη ιστορική σύνθεση του Αγώνα της ΕΟΚΑ με βάση την υπάρχουσα ως τότε (2002) βιβλιογραφία, βλ. Σωτήρης Ριζάς και Ιωάννης Στεφανίδης, «Το Κυπριακό Ζήτημα. Ο αγώνας για ένωση, η ανεξαρτησία, η τουρκική εισβολή», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σ. 97-110 (ιδ. 99-103). Μια σύντομη επίσης αποτίμηση από τη σκοπιά του ειδικού των διεθνών σχέσεων επιχειρεί ο Αλέξης Ηρακλείδης στο πρώτο μέρος του βιβλίου του *Κυπριακό. Σύγκρουση και επίλυση* (Σιδέρης, Αθήνα, 2002).

χη. Απ' όλα τούτα θα αναδειχθούν τελικά οι λόγοι για τους οποίους η αντιπαράθεση απέληξε στην απόσυρση του εγχειριδίου. Ακριβέστερα, θα διαφανούν οι λόγοι για τους οποίους δεν μπορούσε παρά να απολήξει στην απόσυρση του εγχειριδίου.

Αφήγηση πρώτη: Η εποποιία του κυπριακού ελληνισμού

Σύμφωνα με την πρώτη (και κυρίαρχη) αφήγηση, ο αγώνας της ΕΟΚΑ ήταν το πιο πρόσφατο, το πιο μεγάλο σε διάρκεια, λαϊκή υποστήριξη και συμμετοχή, *αλυτρωτικό κίνημα* της νεοελληνικής Ιστορίας.¹² είχε αποκλειστικό του σκοπό να αποτινάξει τον αγγλικό ζυγό και να πετύχει την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Μπορεί, συνεπώς, να ιδωθεί ως το τελευταίο επεισόδιο της εποποιίας του νέου ελληνισμού, που ξεκίνησε με την Επανάσταση του 1821 και συνεχίστηκε με τις εξεγέρσεις των Κρητών (1866-69, 1895-98), τον Μακεδονικό Αγώνα (1904-08), τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-13) και τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-22).¹³ Ο αγώνας, άλλωστε, κατέστη αναγκαίος διότι οι Βρετανοί αρνήθηκαν να αποδεχθούν (να συζητήσουν έστω) το δημοψήφισμα που οργάνωσε η Εθναρχία το 1950 – όταν το 96% του κυπριακού ελληνισμού τάχθηκε υπέρ της Ένωσης. Το δημοψήφισμα αυτό ήρθε ως συνέχεια ενός προηγούμενου, που είχε διεξαχθεί το 1930, με αφορμή την εκατονταετηρίδα της συγκρότησης του ελληνικού κράτους, κι αυτό με τη σειρά του ενός πρώτου, που είχε οργανωθεί «από ιερείς και δασκάλους» στις 25 Μαρτίου 1921, εκατό ακριβώς χρόνια από

12. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η Κύπρος, η Ιστορία της και πώς να διδάσκεται», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 15.6.2002· αναδημοσιεύθηκε στην εφ. *Πολίτης της Κυριακής*, 23.6.2002.

13. Βλ. ενδεικτικά, Κωνσταντίνος Γιαλλουρίδης, «Οι βέβηλοι και η Ιστορία», εφ. *Σημερινή*, 6.6.2002.

την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης. Υπ' αυτή την οπτική, η ΕΟΚΑ προσλαμβάνεται ως η Φιλική Εταιρεία των Ελλήνων της Κύπρου, ο Γρίβας ήταν ο σύγχρονος Κολοκοτρώνης κι ο Γρηγόρης Αυξεντίου ο νέος Αθανάσιος Διάκος. Και στο κέντρο θα ορθωθεί, σαν άλλος Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Εθνάρχης Μακάριος:

[...] ο ρασοφόρος ηγέτης όρκισε το πλήθος με τούτα τα λόγια: «Υπό τους ιερούς αυτούς θόλους ας δώσωμεν πιστοί τον άγιον όρκον: Θα παραμείνωμεν πιστοί έως θανάτου εις το εθνικόν αίτημα. Άνευ υποχωρήσεων! Άνευ συμβιβασμών! Θα περιφρονήσωμεν την βίαν και την τυραννίαν». Κάπως έτσι είχε ξεκινήσει, με τα ράσα επικεφαλής, κι ο εθνικός απελευθερωτικός αγώνας των Ελλήνων κατά των Τούρκων.¹⁴

Ο αγώνας της ΕΟΚΑ αναβίωσε «τις υπεροχότερες (sic) στιγμές των υπέρ της ελευθερίας αγώνων του διαχρονικού ελληνισμού».¹⁵ ήταν αγώνας «απελευθερωτικός και όχι ταξικός», όπως ενδεχομένως θα τον ήθελε η Αριστερά.¹⁶ Τα αντιαποικιακά κινήματα ήταν η σύγχρονη αφορμή για τον ξεσηκωμό, όχι η αιτία του. Μα, αν οπωσδήποτε επιμένουμε να αναζητούμε κάποιο σύγχρονο του πρότυπο, δεν θα το βρούμε στον πολυπολιτισμικό αγώνα του Γκάντι, αλλά στον «τραχύ και τίμιο εθνικό αγώνα των Βορειοϊρλανδών για ένωση με τη Μητέρα Ιρλανδία».¹⁷ Το «ανιστόρητο» εγχειρίδιο χαρακτήρισε τον αγώνα της ΕΟΚΑ «υπερσυντηρητι-

14. Γ. Α. Λεονταρίτης, «Οι ρυπαρογράφοι της κυβέρνησης», εφ. *Η Βραδυνή*, 2.5.2002.

15. Στέλιος Παπαθεμελής, «Ποιοι φενακίζουν τους μαθητές;», εφ. *Το Βήμα*, 26.5.2002.

16. Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-59, «Απάντηση σ' έναν ιστορικό λίβελο», εφ. *Πολίτης της Κυριακής*, 2.6.2002.

17. Διονύσης Διονυσίου, «Ο υπερσυντηρητικός αγώνας της ΕΟΚΑ και το ΑΚΕΛ», εφ. *Πολίτης της Κυριακής*, 2.6.2002.

κό». Όμως, αλήθεια, θα αναρωτηθεί ένας από τους συστηματικούς επικριτές του βιβλίου, «τι μπορεί να είναι προοδευτικότερο από τη διεκδίκηση της ελευθερίας και της εθνικής ανεξαρτησίας ενός λαού;».¹⁸

Όπως στην Επανάσταση του 1821, έτσι και στον αγώνα της ΕΟΚΑ, τα κέρδη απείχαν σημαντικά από τις προσδοκίες. Η *λευτεριά ήρθε στο νησί με σπασμένες φτερούγες* κι η πολυπόθητη Ένωση ενταφιάστηκε στις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Η τότε ελληνική κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, προσδεμένη καθώς ήταν στο άρμα των Αμερικανών (και εμμέσως των Βρετανών), δεν κατάφερε να κεφαλαιοποιήσει «το μεγαλειώδες ξέσπασμα [του κυπριακού λαού] εναντίον του Εγγλέζου δυνάστη».¹⁹ Ευρισκόμενος προ τετελεσμένων, ο Μακάριος σύρθηκε στην πολιτική του εφικτού, αντί του ευκταίου. Τα όσα δυσάρεστα ακολούθησαν, όπως οι εθνοτικές διενέξεις της δεκαετίας του 1960 (οι «διακοινοτικές ταραχές»), ήταν απόρροια του οδυνηρού συμβιβασμού, της «δεσμευμένης ανεξαρτησίας» που επιβλήθηκε στο Λονδίνο. Η πηγή του κακού ήταν οι συμφωνίες, οι οποίες, αποτυπωμένες σε ένα μη λειτουργικό Σύνταγμα, επέτρεψαν στην Τουρκία να παρεμβαίνει στο νησί, υπονομεύοντας καίρια την ομαλή συμβίωση των δύο κοινοτήτων.²⁰ Όσο για την τελική πράξη, την εισβολή του

18. Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης (καθηγητής Διεθνούς Πολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, κυπριακής καταγωγής), «Ο κυπριακός αγώνας και η ηγεσία της ΕΟΚΑ», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 11.5.2002· αναδημοσιεύθηκε στην εφ. *Πολίτης της Κυριακής*, 9.6.2002.

19. Από το Γιάννης Τριάντης, «Την Ελλάδα μας θέλομεν...», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 30.4.2002.

20. Η αίσθηση αυτή των υποστηρικτών της ΕΟΚΑ επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό από την ειδική μελέτη του Ευάνθη Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα. Η συνταγματική πτυχή* (Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998). Ο Χατζηβασιλείου τεκμηριώνει συστηματικά τη θέση ότι προτεραιότητα για τη Μεγάλη Βρετανία στη συγκεκριμένη συγκυρία ήταν η διατήρηση των καλών

Αττίλα το 1974 και την ντε φάκτο διχοτόμηση του νησιού, η ευθύνη ανήκει εξ ολοκλήρου στη «Χούντα των Αθηνών», που οργάνωσε το πραξικόπημα εναντίον του Μακαρίου. Για την απόληξη του αγώνα, δηλώνουν οι παλαιοί αγωνιστές, «δικό μας δεν ήταν το φταίξιμο· δική μας ήταν η θηλιά του Καραολή και του Ζάκου».²¹

Ωστόσο, το κέρδος του αγώνα δεν περιορίζεται στα όποια απτά, αν και λιγότερα από τα προσδοκώμενα, οφέλη. Κέρδος σημαντικό υπήρξε επίσης το τεράστιο συμβολικό και ηθικό κεφάλαιο που συσσώρευσε η μακροχρόνια πάλη του κυπριακού Δαβίδ εναντίον του βρετανικού Γολιάθ. Αγώνας άνισος, και γι' αυτό μεγαλειώδης. Η μεταμόρφωση του σκυφτού και μοιρολάτρη χωρικού σε περήφανο αγωνιστή σηματοδότησε την ανύψωση του κυπριακού λαού σε έθνος αντάξιο των προγόνων του. Και τούτο το κέρδος διαχέεται σε όλους τους Κυπρίους, σε όλους τους Έλληνες. Άλλωστε, υπογραμμίζουν οι Σύνδεσμοι Αγωνιστών, ο αγώνας της ΕΟΚΑ ήταν στην πραγματικότητα αγώνας της συντριπτικής πλειονότητας του κυπριακού λαού. Το Μητρώο Αγωνιστών μετρά 25.000 εγγεγραμμένους, μα οι εκδηλώσεις συμπαραστάσης του πληθυσμού, οι διαδηλώσεις και τα συλλαλητήρια συγκέντρωναν πολλαπλάσιους.²² Την επομένη κίολας της κήρυξης του αγώνα η νεολαία «ηλεκτρίστηκε», επιζήτησε τη στράτευση και η ηρωική της έξαρση παρέσυρε με ορμή τους αρχικά απαθείς και αμέτοχους. Η λαϊκή συμπάρασταση εκφράστηκε ενεργητικά με την υποστήριξη των μαχητών, την παροχή καταφυγίου και προστασίας, και παθητικά με την αγόγγυστη αντοχή των αμάχων στους καθημερινούς ελέγχους και τις τυφλές

σχέσεών της με την Τουρκία και όχι η εκπόνηση ενός εφαρμόσιμου Συντάγματος για την Κύπρο.

21. Πέτρος Στυλιανού, «Τα φληναφήματα για την ΕΟΚΑ», εφ. *Σημερινή*, 28.5.2002.

22. Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-59, «Ο Αγώνας της ΕΟΚΑ και οι πλαστογράφοι της Ιστορίας», εφ. *Σημερινή*, 27.5.2002.

συλλογικές ποινές που επέβαλλαν οι βρετανικές δυνάμεις.²³ Δεν θα μπορούσε, άλλωστε, ένα αντάρτικο να επιβιώσει για τέσσερα χρόνια στον περιορισμένο χώρο της νήσου, αν δεν είχε κερδίσει τη μαζική στήριξη του πληθυσμού.²⁴

Κραυγαλέα εξαίρεση σε τούτη την πάνδημη κινητοποίηση, θα υποστηρίξει ο πρόεδρος του Συνδέσμου Αγωνιστών, αποτέλεσε μόνο η ηγεσία του αριστερού κόμματος, του ΑΚΕΛ, η οποία «ξεκομμένη από την τότε κοχλάζουσα επαναστατικότητα της κυπριακής υπαίθρου [...] τάχθηκε εναντίον ενός πραγματικά παλλαϊκού αντιαποικιακού αγώνα ανεξαρτησίας».²⁵ Οι αριστεροί αρθρογράφοι νομίζουν πως μπορούν σήμερα να αποσείσουν τις ιστορικές ευθύνες της Αριστεράς για την παντελή απουσία της από τον αγώνα, επικαλούμενοι τον «αντικομμουνισμό» του στρατιωτικού ηγέτη της ΕΟΚΑ, του «στρατηγού Γεωργίου Γρίβα-Διγενή».²⁶ Όμως, η αλήθεια είναι πως ο Γρίβας δεν ήθελε να μετάσχουν στον αγώνα οι κομμουνιστές «ως οργανωμένο σύνολο», για λόγους «εθνικής και διεθνούς σκοπιμότητας».²⁷ Δεν ήθελε, δηλαδή, εν μέσω του Ψυχρού Πολέμου, να δώσει την ευκαιρία στους Άγγλους να στιγματίσουν τον αγώνα ως κομμουνιστικό και να τον απομονώσουν αποτελεσματικά. Για το λόγο αυτό, κάλεσε τους κομμουνιστές να

23. Θάσος Σοφοκλέους (πρόεδρος του Συνδέσμου Αγωνιστών ΕΟΚΑ), «ΕΟΚΑ και ιστορική αλήθεια», εφ. *Σημερινή*, 3.6.2002.

24. Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, «Η ζώσα Ιστορία», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 29.6.2002.

25. Α. Μαϊμαρίδης (αγωνιστής ΕΟΚΑ), «Για τον αγώνα της ΕΟΚΑ», εφ. *Φιλελεύθερος*, 26.5.2002.

26. [Σύνδεσμοι Αγωνιστών], «Η ΕΟΚΑ εκτέλεσε μόνο προδότες», εφ. *Σημερινή*, 6.6.2002. Ο Γεώργιος Γρίβας ήταν απόστρατος αντισυνταγματάρχης του Ελληνικού Στρατού. Η προσφώνηση «στρατηγός» επέιχε θέση τιμητικής αναγνώρισης. «Διγενής» ήταν το αγωνιστικό του ψευδώνυμο.

27. Σπύρος Παπαγεωργίου, «Προσχεδιασμένη και συντονισμένη επίθεση...», εφ. *Σημερινή*, 9.6.2002.

μετάσχουν στον Αγώνα «μεμονωμένως», ως άτομα.²⁸ Δεν ευθύνεται ο ίδιος αν σε αυτή του την πρόσκληση ελάχιστοι αριστεροί ανταποκρίθηκαν.²⁹ Κι έτσι, με την παθητική, αν όχι την προδοτική, στάση τους, οι αριστεροί έθεσαν εαυτόν εκτός έθνους. Τούτο το τελευταίο δεν λέγεται ευθέως, μα αφήνεται να εννοηθεί.

Ο λόγος των υπέρμαχων της ΕΟΚΑ επικεντρώνεται, εντελώς αναμενόμενα, στην περίοδο 1955-59. Λιγότες οι αναφορές στα πριν και τα μετά· ελάχιστα τα σχόλια για τις διαφορές στρατηγικής και τακτικής ανάμεσα στον πολιτικό ηγέτη του αγώνα, τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, και τον στρατιωτικό ηγέτη, τον Γρίβα.³⁰ Οι πιο κριτικές φωνές εντός αυτής της κυρίαρχης αφήγησης, προερχόμενες κυρίως από όσους αργότερα στρατεύθηκαν με τον Μακάριο, σημειώνουν πως η αποτίμηση της κυπριακής εποποιίας δεν πρέπει

28. Στο ίδιο.

29. Όσοι αναφέρονται σε συμμετοχή μελών του ΑΚΕΛ στην ΕΟΚΑ μνημονεύουν ενδεικτικά τον γιατρό Βάσο Λυσσαρίδη, μετέπειτα (1969) ιδρυτή και πρόεδρο της ΕΔΕΚ, του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Κύπρου. Φαίνεται, ωστόσο, ότι ο Λυσσαρίδης είχε απομακρυνθεί από το ΑΚΕΛ το 1952, δύο χρόνια πριν από την έναρξη του αγώνα. Παραμένει, βέβαια, γεγονός πως ο Λυσσαρίδης δεν έφερε πιστοποιητικά εθνικοφροσύνης. Ο ίδιος, σε μια μεταγενέστερη συνέντευξή του, τον Ιούλιο του 2008, ασκώντας κριτική στη στάση του ΑΚΕΛ έναντι της ΕΟΚΑ, δήλωσε: «Να σας υπενθυμίσω ότι τότε ο Κακογιάννης έγραψε ένα βιβλίο, το οποίο προλόγισα, με μαρξιστικό φακό, για να τους πει ότι, σύμφωνα με τον Λένιν, τον οποίο επικαλούνται τόσο συχνά, όταν αρχίζει μια εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση, και συνήθως αρχίζει από την αστική τάξη, καθήκον της εργατικής τάξης είναι η συμμετοχή και η προσπάθεια να προσδώσει και κάποιο κοινωνικό περιεχόμενο στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, και όχι η απουσία». Η έμφαση δική μου. Βλ. <http://magazine.apopsi.com.cy/2008/06/112> (ανάκτηση: 8.7.2014).

30. Για τον υπόγειο ανταγωνισμό του Μακαρίου με τον Γρίβα (αλλά και γενικότερα για την πολιτική πορεία του Μακαρίου), βλ. Sia Anagnostopoulou, «Archbishop Makarios III, 1950-1977: Ethnarch or the Identification of Religious and Lay Authority?», διαθέσιμο στο <https://www.academia.edu/3890669/Makarios> (ανάκτηση: 26.9.2014).

να επηρεάζεται από την προγενέστερη δράση του Γρίβα ως ιδρυτή της Οργάνωσης Χ, στη δεκαετία του 1940, ή από τη μετέπειτα δράση του ως αρχηγού της «φονικής» ΕΟΚΑ Β', στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Ο Γρίβας, τονίζουν, καταξιώθηκε ιστορικά από τη δράση του στην Κύπρο κατά την τετραετία 1955-59. Γι' αυτήν του την πολιτεία, «η Βουλή των Ελλήνων, με τις σύμφωνες ψήφους όλων, από την ΕΡΕ μέχρι την ΕΔΑ, τον ανακήρυξε [...] άξιο τέκνο της πατρίδος».³¹ Είναι γνωστό, άλλωστε, υπενθυμίζουν οι επικριτές του εγχειριδίου, ότι η πιο ενεργή και δυναμική συμπαράσταση στον αγώνα της ΕΟΚΑ προήλθε από την ελλαδική Αριστερά. Όταν καταδικάστηκαν σε θάνατο δι' απαγχονισμού ο Μιχαλάκης Καραολής και ο Ανδρέας Δημητρίου, η ΕΔΑ συμμετείχε στη μεγάλη διαδήλωση έξω από τη Βρετανική Πρεσβεία στην Αθήνα· και μέτρησε οκτώ νεκρούς.³² Άλλωστε, ακόμα και ο πρώτος γενικός γραμματέας του ΑΚΕΛ, ο Πλουτής Σέρβας, αποφάνθηκε πώς «ό,τι και νάταν ο

31. Γ.Α. Λεονταρίτης, «Οι ρυπαρογράφοι...», ό.π.

32. Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, «ΕΟΚΑ, απελευθερωτικός και αντικομμουνιστικός αγώνας [ανταπάντηση Χ. Γιαλλουρίδη]», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8.6.2002. Ο αρθρογράφος αναφέρεται στη μεγάλη διαδήλωση που έγινε στην Ομόνοια στις 9 Μαΐου 1956, παραμονή των προγραμματισμένων απαγχονισμών. Πράγματι, οι δυνάμεις της ΕΔΑ συμμετείχαν, αλλά η διαδήλωση οργανώθηκε από την Πανελλήνια Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου (ΠΕΕΚ) και ως κεντρικός ομιλητής κλήθηκε ο αρχιεπίσκοπος Δωρόθεος. Μετά το τέλος της, το πιο μαχητικό τμήμα κατευθύνθηκε προς τη Βρετανική Πρεσβεία. Ακολούθησαν συγκρούσεις με την αστυνομία, οι οποίες απέληξαν σε πολυάριθμες συλλήψεις, δεκάδες τραυματίες και τέσσερις (και όχι οκτώ) νεκρούς (εκ των οποίων ο ένας αστυνομικός). Βλ. *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σ. 195. Σημειώνω αυτές τις αποκλίσεις, για να επισημάνω τις τυπικές πρακτικές που διαπνέουν τα περισσότερα από τα κείμενα της αντιπαράθεσης: μονομερείς υπερφωτισμοί, κάποιες υπερβολές, μικρές παραποιήσεις των γεγονότων κ.τ.ό., πρακτικές οι οποίες αποσκοπούν στην ισχυροποίηση του επιχειρήματος που καταθέτει ο κάθε αρθρογράφος. Επακριβώς οι νεκροί ήταν τρεις.

Γρίβας, ήταν αντρειωμένος και μεγαλειώδης ο ανταρτοπόλεμος»,³³ ενώ ο Βρετανός ιστορικός Κρις Γούντχαους αναγνώρισε πως «αυτοί οι δύο άνθρωποι (Μακάριος και Γρίβας) έγραψαν για πρώτη φορά την Κύπρο και το λαό της στην Ιστορία».³⁴ Ήταν, αναμφίβολα, ένα εντυπωσιακό επίτευγμα. Με τη δράση του στην ΕΟΚΑ, ο Γρίβας διέγραψε προς στιγμήν από τη συλλογική μνήμη την παρελθούσα δράση του στη διαβόητη Χ.

Ο λόγος των υπέρμαχων της ΕΟΚΑ, ιδίως των παλαιών αγωνιστών, είναι αναμενόμενα συναισθηματικός· επικεντρώνεται στους «εθνομάρτυρες», αυτούς που έφυγαν νωρίς κι έμειναν ανέγγιχτοι από την ύστερη διαχείριση και τους καταστροφικούς διαγκωνισμούς. Οι ηρωικές αναχωρήσεις τους έδωσαν στον αγώνα μια αύρα ρομαντική, φερμένη από τα βάθη του 19ου αιώνα. Αρκετά από τα κείμενα των επικριτών του εγχειριδίου, ιδιαίτως όσα δημοσιεύονται στις στήλες των επιστολών, δεν είναι παρά κατάλογοι ηρώων και μαρτύρων, διανθισμένοι με λυρικές πινελιές ή επικές περιγραφές:

Στις 8 Μαρτίου 1956, στην ΣΤ' τάξη του Λυκείου Πεδουλά, ο λυκειάρχης Κωνσταντίνος Γιαλλουρίδης βαθμολογεί τον μαθητή Αριστείδη Χαραλάμπους με 19, ενώ στις 10 Μαρτίου βαθμολογείται με τον ύψιστο βαθμό αξιοσύνης στην πατρίδα, πέφτοντας νεκρός σε συμπλοκή με τον αγγλικό στρατό κατοχής... [Στις] 3 Μαρτίου 1957, ο έφεδρος ανθυπολοχαγός πεζικού Γρη-

33. Πρέπει να διευκρινισθεί, ωστόσο, ότι ο Πλουτής Σέρβας (1907-2001) είχε διαγραφεί από το ΑΚΕΛ το 1952, πριν από την εμφάνιση και τη δράση της ΕΟΚΑ.

34. Στέλιος Παπαθεμελής, «Ποιοι φενακίζουν τους μαθητές;», ό.π. Για την αποτίμηση του Σέρβα, ο Παπαθεμελής παραπέμπει στο βιβλίο του Πλουτή Σέρβα, *Κυπριακό – Ευθύνες* (Γραμμή, Αθήνα, 1980, σ. 218), ενώ γι' αυτήν του Γούντχαους στο βιβλίο του Σταύρου Παντελή, *Νέα Ιστορία της Κύπρου* (Φλώρος, Αθήνα, 1984, σ. 9).

γόρης Αυξεντίου δίνει τη μάχη για τη λευτεριά στην κρύπτη της Μονής Μαχαίρά, επί δέκα ώρες απέναντι στον συνταγματάρχη Μοράν και τους κομάντος του, κερδίζοντας τη θέση του στο πάνθεον των διαλεκτών της ιστορίας του νησιού.³⁵

Τούτη η αιμάτινη σπονδή κλείνει συνήθως με τον Ευαγόρα Παλληκαρίδη, τον τελευταίο και νεότερο από τους «ήρωες της αγχόνης»· η εξιδανίκευση φτάνει εδώ στο απόγειό της:

Ο νεαρός ήρωας, ύστερα από την καταδίκη του, απάντησε χωρίς φόβο με το μέτωπο ψηλά, περήφανος σαν τους προγόνους του αγωνιστές των υψηλότερων ιδανικών του ανθρώπου, στο δικαστήριο των δημίων: «Ό,τι έκανα το έκανα σαν Έλληνας Κύπριος. Ήθελα τη λευτεριά! Αυτό είναι όλο!».³⁶

Η επίκληση του συναισθήματος αποσκοπεί, βέβαια, στην εθνική μέθεξη. Από αυτή την άποψη, χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι που αφιέρωσε στον Παλληκαρίδη ο φιλόλογος Φώτης Βαρέλης, οι οποίοι περιλαμβάνονταν ως τότε (και αργότερα, ως το 2006) στο Αναγνωστικό της ΣΤ' Δημοτικού:

- Χτυπά κουδούνι, μπαίνουνε στην τάξη του ο καθένας.
Μπαίνει κι η πρώτη η άταχτη κι η τρίτη που διαβάζει,
μπαίνει κι η πέμπτη αμίλητη, η τάξη του Ευαγόρα.
— Παρόντες όλοι;
— Κύριε, ο Ευαγόρας λείπει.
— Παρόντες, λέει ο δάσκαλος. Και με φωνή που τρέμει.
— Σήκω, Ευαγόρα, να μας πεις *ελληνική Ιστορία*.

...

35. Κωνσταντίνος Τσιμόνης, «Υπερσυντηρητικός εθνικισμός ή Απελευθερωτικός Αγώνας;», εφ. *Σημερινή*, 29.5.2002.

36. Απόσπασμα από χρονογράφημα του Δημήτρη Ψαθά. Παρατίθεται στο Γ.Α. Λεονταρίτης, «Οι ρυπαρογράφοι...», ό.π.

Ελληνική Ιστορία έγραψε με τη θυσία του ο Παλληκαρίδης και βαθμολογήθηκε με άριστα. Διότι, σύμφωνα με αυτή την κυρίαρχη οπτική, *ελληνική Ιστορία* είναι τούτο και μόνο: οι αγώνες και οι θυσίες των ηρώων για την ανεξαρτησία του έθνους.³⁷ Ο τόπος που θάφτηκε ο Παλληκαρίδης, παρέα με άλλους 12 «εκλεκτούς», αποτελεί έκτοτε τον κατ' εξοχήν τόπο μνήμης της ΕΟΚΑ. Διότι, βεβαίως, όπως κάθε αγώνας, έτσι και αυτός, για να αντέξει στο χρόνο και να γειωθεί κοινωνικά, οφείλει να αναδείξει τους δικούς του τόπους μνήμης. Εκκινώντας από τις πρωταρχικές της κοιτίδες, από τα *Φυλακισμένα Μνήματα* και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, η μνήμη της ΕΟΚΑ θα εποικίσει ταχύτατα τον δημόσιο χώρο με ονοματοδοσίες οδών, ανεγέρσεις μνημείων και τελετουργικές επετείους: Η λεωφόρος Μακαρίου συναντιέται συμβολικά στο κέντρο της Λευκωσίας με τη λεωφόρο Γρίβα Διγενή. Κάθε Έλληνας έχει δει τα ονόματα των *Καραολή και Δημητρίου*, έτσι αγκαλιαστά, σε κάποια διασταύρωση της πόλης, της όποιας ελληνικής πόλης, κι ο ογκώδης ανδριάντας του Μακαρίου, ύψους δέκα μέτρων, ήταν στημένος ως πρόσφατα στην παλιά Λευκωσία, επικυρώνοντας σε συμβολικό επίπεδο τη σύμφυση έθνους και θρησκείας, την ώσμωση Κράτους και Εκκλησίας στην Κύπρο, η οποία επιτεύχθηκε εν πολλοίς στη διάρκεια του αγώνα. Τέλος, ως απάντηση στην επίμαχη αναφορά του εγχειριδίου, η προτομή του Κυριάκου Μάτση, του οπλαρχηγού του Πενταδάχτυλου, ο οποίος, αρνούμενος να παραδοθεί στις βρετανικές δυνάμεις, πυρπολήθηκε στο κρησφύγετό του, στήθηκε τις ίδιες μέρες που εκτυλισσόταν η διαμάχη για το εγχειρίδιο, στις

37. Εάν ένας ιστορικός υιοθετεί μια τέτοια (ή περίπου τέτοια) οπτική για την Ιστορία, είναι αναμενόμενο να αντιδράσει όταν στο επίμαχο εγχειρίδιο, στον «Πίνακα των σημαντικότερων γεγονότων της περιόδου 1946-1994», περιλαμβάνεται η διάθεση του αντισυλληπτικού χαπιού στις ΗΠΑ το 1960, αλλά όχι η ανακήρυξη της κυπριακής ανεξαρτησίας τον ίδιο χρόνο. Βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η Κύπρος, η Ιστορία της...», ό.π.

26 Ιουνίου 2002. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν από έναν παλιό αγωνιστή της ΕΟΚΑ και τότε πρόεδρο της Κύπρου Γλαύκο Κληρίδη.³⁸

Όλα τούτα τα μνημεία, τα μουσεία, τα λευκώματα και οι τόποι μνήμης επιτελούν μια κρίσιμη λειτουργία: παρακάμπτουν την ιστορική έρευνα, παρέχοντας στο κοινό μια εναλλακτική, πιο «άμεση» πρόσβαση στην Ιστορία. Όπως αποκαλυπτικά θα σημειώσει ένας ιδιότυπος Κύπριος στοχαστής, «η αλήθεια του '55-'59 δεν χρειάζεται τα φώτα των αριστερών καλαμαράδων για να λάμψει. Λάμπει στα πρόσωπα των μικρών φωτογραφιών των αγωνιστών, οι οποίες βρίσκονται στο Μουσείο Αγώνος στη Λευκωσία».³⁹

Αφήγηση δεύτερη: Το συντηρητικό στίγμα του αγώνα

Όσοι επιφυλλιδογράφοι τάχθηκαν υπέρ του εγχειριδίου –αριστεροί στη συντριπτική τους πλειονότητα– αναγνώρισαν πως κατά τη δεκαετία του 1950 στην Κύπρο το αίτημα της ελευθερίας αντιστοιχούσε πράγματι σε ένα πηγαίο λαϊκό αίσθημα. Στο αίσθημα αυτό,

38. «Μνημείο στον Μάτση της ΕΟΚΑ», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 28.6.2002. Τις ίδιες μέρες (28.5.2002) άρχισε η αναπαλαίωση ενός από τα κρησφύγετα της ΕΟΚΑ στην Αμμόχωστο. Πάνω του αποφασίστηκε να χτιστεί μια εκκλησία αφιερωμένη στον άγιο Νικάνδρο. Έχει σημασία ο λόγος. Πολλές φορές, σύμφωνα με τις αφηγήσεις βετεράνων, αγγλικές περίπολοι πέρασαν κοντά από το κρησφύγετο, αλλά δεν το ανακάλυψαν. Οι αγωνιστές το απέδωσαν στη βοήθεια του αγίου Νικανδρου, διότι δίπλα στο κρησφύγετο υπήρχε πριν από 12 περίπου αιώνες ναός αφιερωμένος σε αυτόν, τον οποίο κατέστρεψαν οι Άραβες τον 8ο αιώνα. Η ανάδειξη ενός ακόμα τόπου μνήμης συνδέεται εδώ με την ορθοδοξία και με τη διαχρονία του ελληνισμού. Όπως «συμπεραίνει» ο συντάκτης του κειμένου: «Εδώ σε αυτή την περίπτωση βλέπουμε τη συνέχεια, να συσχετίζουμε οι Έλληνες τους αγώνες για την ελευθερία με την πίστη στο Θεό και τη βοήθεια των αγίων του». Βλ. Σωκράτης Αριστοτέλους, «Θλιβερή συμπεριφορά των καθηγητών του Παντείου», εφ. *Σημερινή*, 3.6.2002.

39. Βάσος Φτωχόπουλος (εκδότης της εφ. *Ένωσις* στη Λευκωσία), «Οι πλουστοκαλαμαράδες και η ΕΟΚΑ», περ. *Άρδην*, τχ. 36, Ιούνιος 2002.

ισχυρίζονται, ανταποκρίθηκε το αριστερό κίνημα νωρίς, από τη δεκαετία ήδη του 1940, με μια σειρά απεργιακών κινητοποιήσεων, που συνδύαζαν τις οικονομικές και εργασιακές διεκδικήσεις με τα αιτήματα για δημοκρατία και ανεξαρτησία. Οι κοινωνικοί αγώνες αποτέλεσαν έτσι τη μήτρα για την ανάπτυξη ενός πατριωτισμού με κοινωνικό περιεχόμενο, που, εκτός από τους Ελληνοκυπρίους, χωρούσε επίσης τους άλλους συμπατριώτες, τους Τουρκοκυπρίους και τους Μαρωνίτες. Όμως, κατά τη δεκαετία του 1950, όταν τον έλεγχο των εξελίξεων απέκτησαν οι συντηρητικές δυνάμεις, το όραμα της ελευθερίας παροχετεύθηκε σε διαμετρικά αντίθετη ιδεολογική κατεύθυνση. Η ακατέργαστη και μισαλλόδοξη εθνοφοροσύνη που κυριάρχησε στη μετεμφυλιακή Ελλάδα μεταφυτεύθηκε στην Κύπρο με τη συγκρότηση και τη δράση της ΕΟΚΑ. Έκτοτε, η πάλη ενάντια στην Αυτοκρατορία αφυδατώθηκε από το κοινωνικό της περιεχόμενο και συρρικνώθηκε στο αίτημα για Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η έμφαση όμως εις την «ένωσιν και μόνον ένωσιν» απομάκρυνε τον κυπριακό αγώνα από τους προβληματισμούς και τους προσανατολισμούς των σύγχρονων του αντιαποικιακών κινημάτων. Τα ζητούμενα της τότε εποχής ήταν η «ανεξαρτησία» και η «αυτοδιάθεση», η αυτόνομη κρατική υπόσταση, και όχι η προσάρτηση σε ένα άλλο εθνικό κράτος, που ήταν, μάλιστα, στη συγκυρία εκείνη συντηρητικό, νατοϊκό και πολλαπλά εξαρτώμενο από τις ίδιες δυνάμεις ενάντια στις οποίες στρεφόταν ο αγώνας.⁴⁰

Το σύνθημα της *Ένωσης* σηματοδότησε το τέλος του κοινωνικά ριζοσπαστικού αντιαποικιακού κινήματος της δεκαετίας του

40. Είναι αλήθεια ότι στο ζήτημα της *Ένωσης* οι αριστεροί Κύπριοι είχαν πολλαπλές παλινωδίες και αμφιθυμική στάση. Κατά τη δεκαετία του 1940 μιλούσαν πράγματι για αυτοδιάθεση, όμως το 1948, με παρότρυνση του Ζαχαριάδη, τάχθηκαν υπέρ της Ένωσης, για να ξαναγυρίσουν κάπως «μουδιασμένα» στο αίτημα της ανεξαρτησίας κατά τη δεκαετία του 1950. Βλ. Μακάριος Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ. Η σκοτεινή όψη*, Στάχυ, Αθήνα, 1998, σ. 40-42.

1940· από το νέο δρόμο που χάραξε, έφτασαν πάνοπλοι στο νησί οι σκοτεινοί θεοί του εθνικισμού. Η ειρωνία της ιστορίας έγκειται στο γεγονός ότι, ενάντια στις προθέσεις των εμπνευστών του, το αίτημα της Ένωσης «εκκόλαψε την ιδέα της διχοτόμησης», πυροδοτώντας αντιστικτικά το σύνθημα του Ταξίμ (της Διχοτόμησης).⁴¹ Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, η Τουρκική Αντιστασιακή Οργάνωση (ΤΜΤ) συγκροτήθηκε ως απάντηση των τουρκοκυπρίων στην ΕΟΚΑ, ενώ ο Ραούφ Ντενκτάς δεν ήταν παρά ο Τουρκοκύπριος Γεώργιος Γρίβας. Ως λογικό επακόλουθο, η Τουρκία, με τις ευλογίες της γηραιάς Αλβιώνος, αναμείχθηκε δραστήρια στο Κυπριακό αναλαμβάνοντας το ρόλο της προστάτιδας («μητέρα πατρίδα» και αυτή) της τουρκοκυπριακής μειονότητας.⁴²

Μα, και το αντάρτικο ως μορφή πάλης δεν ήταν η μοναδική δυνατότητα την εποχή εκείνη. Εκ των πραγμάτων, ο ένοπλος αγώνας της ΕΟΚΑ θα στρεφόταν (και στράφηκε) όχι μόνο εναντίον των Άγγλων, αλλά και εναντίον των Τουρκοκυπρίων. Αποτελεσματικότερη και, αναμφίβολα, λιγότερο αιματοβαμμένη θα ήταν η τακτική που πρότεινε το ΑΚΕΛ, για «μαζικοπολιτική πάλη όλου του λαού» (Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων), διότι θα αξιοποιούσε πληρέστερα τα αντιαποικιακά αισθήματα της διεθνούς κοινότητας, το κίνημα των Αδεσμεύτων και τη δύσκολη

41. Αλέξης Ηρακλείδης, «Η ουτοπία της “Ένωσης”», εφ. *Το Βήμα*, 2.6.2002.

42. Ο Ηρακλείδης ισχυρίζεται πειστικά στο βιβλίο του *Κυπριακό: Σύγκρουση και επίλυση* (ό.π., Μέρος ΙΙ) πως το τουρκικό ενδιαφέρον για το νησί ανιχνεύεται πολύ νωρίτερα από τις διαμάχες της δεκαετίας του 1950. Υπ’ αυτή την οπτική, η συγκρότηση και η δράση της ΕΟΚΑ υπήρξαν απλώς η αφορμή για μια πιο δραστήρια ανάμειξη. Παρόμοια, ο Νιαζί Κιζίλγιουρέκ περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο διαχέεται ο τουρκικός εθνικισμός στο νησί από τη δεκαετία του 1940, ως απόρροια της προσπάθειας να συγκροτηθεί στην κοινότητα των Τουρκοκυπρίων μια νεότερη τουρκική ελίτ, στη θέση της παραδοσιακής μουσουλμανικής. Βλ. Νιαζί Κιζίλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, σ. 70-80.

θέση στην οποία είχε περιέλθει μεταπολεμικά η Βρετανική Αυτοκρατορία.⁴³ Άλλωστε, ο ίδιος ο Μακάριος, αναστοχαζόμενος, εκμυστηρεύτηκε αργότερα στον στενό του συνεργάτη Νίκο Κρανιδιώτη: «Εμείς έπρεπε, ύστερα από την άρνηση της βρετανικής κυβέρνησης, να διεθνοποιήσουμε το θέμα μας και να κερδίσουμε την κοινή γνώμη με άλλα μέσα και όχι με τη βία».⁴⁴ Συνεπώς, η εθνικιστική ιδεολογία της ΕΟΚΑ, ο ιστορικά ανεπίκαιρος στόχος της Ένωσης και η λανθασμένη τακτική της ένοπλης πάλης υπήρξαν οι πηγές των εθνοτικών συγκρούσεων που ακολούθησαν και της τουρκικής επιθετικότητας, η οποία είχε ως απόληξη τη διχοτόμηση του νησιού.

Ο συντηρητικός προσανατολισμός της ΕΟΚΑ αποτυπώνεται με τον πιο καθαρό τρόπο στο πρόσωπο του στρατιωτικού αρχηγού της. Οι υπερασπιστές του εγχειριδίου θα επιμείνουν ιδιαίτερος στην πολιτεία του Γρίβα στα χρόνια της Κατοχής. Όταν ο ελληνικός στρατός μετέβη στο Κάιρο, σημειώνουν, ο «απόστρατος αντισυνταγματάρχης» Γρίβας επέλεξε να παραμείνει στην Αθήνα, στις υπηρεσίες των δωσίλογων κυβερνήσεων. Κι όταν άλλοι (απόστρατοι αξιωματικοί επίσης, όπως ο Ναπολέον Ζέρβας, ή αριστεροί αγωνιστές, όπως ο Άρης Βελουχιώτης) συγκρο-

43. Γιαννάκης Καλοκασίδης, «Καιρός να λεχθούν κάποιες αλήθειες», εφ. *Πολίτης*, 3.5.2002. Επίσης, βλ. Στέφανος Στεφάνου, «Τα παιχνίδια της Δεξιάς με την Ιστορία», εφ. *Χαραυγή*, 26.5.2002. Την άποψη αυτή θα διατυπώσει επίσης (με μορφή ερωτημάτων) ο ιστορικός Αντώνης Λιάκος, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, σε ένα κείμενο που θα αξιοποιηθεί πολλαπλά από το ΑΚΕΛ: «Αυτός ο τύπος αγώνα που άρχισε με το πιστόλι και τις δολοφονίες ενόπλων, αλλά και αόπλων Άγγλων, και επίσης Ελληνοκύπριων αριστερών και Τουρκοκυπρίων, ήταν τελικά ο ενδεδειγμένος για τη λύση του Κυπριακού; Μήπως ξεδίπλωσε το μοιραίο χαλί, που οδηγούσε από το κακό στο χειρότερο;». Βλ. Αντώνης Λιάκος, «Γιατί πρέπει να φενακίζουμε τα παιδιά;», εφ. *Το Βήμα*, 12.5.2002· αναδημοσιεύθηκε από την εφ. *Χαραυγή*, 19.5.2002.

44. Αλέξης Ηρακλείδης, «Η ουτοπία της “Ένωσης”», ό.π.

τούσαν αντιστασιακές οργανώσεις, εκείνος ίδρυσε τη φασιστική οργάνωση Χ, που στόχο δεν είχε τους Γερμανούς, αλλά τους κομμουνιστές. Άλλωστε, η μόνη αξιοσημείωτη δράση του Γρίβα στη δεκαετία του 1940 επικύρωσε με ποταμό αίματος τις αντικομμουνιστικές του εμμονές. Πρόκειται για την ενεργή και παθιασμένη συμμετοχή του στη σφαγή των Δεκεμβριανών του 1944, στο πλάι των Άγγλων, εναντίον Ελλήνων (αριστερών Ελλήνων). Με αυτές τις παρακαταθήκες ήρθε στην Κύπρο ο Γρίβας, για τούτο απέκλεισε ευθύς εξαρχής την Αριστερά από τον αγώνα. «Η μύηση νέων προσώπων θα περιοριστεί εις τους εθνικόφρονες, οι οποίοι είναι δεδοκιμασμένοι και άξιοι εμπιστοσύνης», έγραφε ο Γρίβας στις οδηγίες του, «για την οργάνωσιν του λαού της υπαίθρου». ⁴⁵ Όταν μάλιστα ύστερα από την εξορία «του σκεπτόμενου, συγκρατημένου και πιο ευέλιχτου Μακάριου», έμεινε αυτός ο μόνος ηγέτης, τροχιοδρόμησε την ΕΟΚΑ στον πιο σκληρό και αδιάλλακτο αντικομμουνισμό. ⁴⁶

Από τον Ιανουάριο του 1958 και ύστερα, περισσότερο ακόμα κι από τους Άγγλους, στο στόχαστρο του Γρίβα τέθηκαν οι αριστεροί του νησιού. Οι απειλές, οι πιέσεις, οι ξυλοδαρμοί και οι διαπομπεύσεις στελεχών του ΑΚΕΛ μπήκαν στην ημερήσια διάταξη. Αποκορύφωμα οι δολοφονίες. Ο ακριβής αριθμός των φονεφθέντων παραμένει αδιευκρίνιστος. Στην παρέμβασή του, ο ιστορικός Αντώνης Λιάκος κάνει λόγο για 230 περίπου θύματα

45. Αναφέρεται στο Μιχάλης Μιχαήλ, «Ο αντικομμουνισμός της ΕΟΚΑ και οι δολοφονίες των αριστερών», εφ. *Η Κυριακάτικη Αυγή*, 9.6.2002· του ίδιου, «ΕΟΚΑ, απελευθερωτικός και αντικομμουνιστικός αγώνας», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8.6.2002. Ο αρθρογράφος άντλησε το στοιχείο από το Γεώργιος Γρίβας-Διγενής, *Χρονικόν του Αγώνος ΕΟΚΑ, 1955-1959*, Λευκωσία, 1972, Παράρτημα, σ. 3.

46. Χρυσόστομος Περικλέους, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ είχε ιδεολογική κατεύθυνση», εφ. *Πολίτης της Κυριακής*, 23.6.2002.

δολοφονιών, μα σε αυτούς περιλαμβάνει επίσης τους Τουρκοκύπριους και τους Άγγλους (ενόπλους και άοπλους). ⁴⁷ Το Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης του Αγώνα της ΕΟΚΑ αναγνωρίζει ότι «εκτελέστηκαν» πράγματι 80 Ελληνοκύπριοι, οι οποίοι όμως ήταν αποδεδειγμένα «πράκτορες των Άγγλων». ⁴⁸ Το ΑΚΕΛ επισήμως προτρέπει σε ιστορική έρευνα, προκειμένου να έρθουν στο φως τόσο οι συνθήκες των δολοφονιών, όσο και ο ακριβής αριθμός των θυμάτων. ⁴⁹ Ωστόσο, ο Μιχάλης Μιχαήλ, ένας ερευνητής φίλα προσκείμενος στο ΑΚΕΛ, αφού σημειώνει πως υπήρξαν εκατοντάδες ξυλοδαρμοί, διαπομπεύσεις, κακοποιήσεις, προπηλακισμοί και απειλητικές επιστολές, που διαμόρφωσαν ένα γενικευμένο κλίμα τρομοκρατίας, καταλήγει πως οι διαπιστωμένες δολοφονίες αριστερών Ελληνοκυπρίων δεν ξεπέρασαν τις 30. ⁵⁰ Εντούτοις, μεγαλύτερη σημασία από τον ακριβή αριθμό των συμβάντων έχει το γεγονός ότι παραμένουν διαμετρικά αντίθετες οι εκατέρωθεν αποτιμήσεις για τις αιτίες τους και τις συνθήκες υπό τις οποίες συνέβησαν. Οι βετεράνοι αγωνιστές της ΕΟΚΑ επιμένουν πως ήταν εκτελέσεις προδοτών, απολύτως αναγκαίες για την προστασία του αγώνα. ⁵¹ Οι αριστεροί αντιτείνουν πως ήταν συνειδητές δολοφονίες, που αποσκοπούσαν στην αποδιάρθρωση της Αριστεράς και, ως απόδειξη, παραθέτουν την επιστολή του Γρίβα προς

47. Αντώνης Λιάκος, «Γιατί πρέπει να φενακίζουμε τα παιδιά;», ό.π.

48. Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-59, «Ο Αγώνας της ΕΟΚΑ...», ό.π.

49. «Ημερίδα αφιερωμένη στους δολοφονηθέντες το '55-'59 για τα πολιτικά τους φρονήματα. Δικαιώθηκε η θέση των δολοφονηθέντων», εφ. *Χαραυγή*, 26.5.2002.

50. Μιχάλης Μιχαήλ, «Η ΕΟΚΑ και ο αντικομμουνιστικός αγώνας», εφ. *Πολίτης της Κυριακής*, 16.6.2002· του ίδιου, «Ο αντικομμουνισμός της ΕΟΚΑ...», ό.π.

51. [Σύνδεσμοι Αγωνιστών], «Η ΕΟΚΑ εκτέλεσε μόνο προδότες», εφ. *Σημερινή*, 6.6.2002· Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, «ΕΟΚΑ, απελευθερωτικός...», ό.π.

τον Μητροπολίτη Κτίσιου Άνθιμο, η οποία εστάλη αμέσως μετά τις δύο πρώτες δολοφονίες αριστέρων, τον Ιανουάριο του 1958. «Οι κομμουνιστών, έγραψε ο Γριβάς, «είναι αντίπαλοί μας είτε το θέλωμε είτε όχι. Ενδείκνυται να τους εξοντώσουμε ως πολιτική οντότητα, ώστε να μην είναι πλέον υπολόγιστος δυνάμει των απειρών της να επηρεάζη το εθνικόν ζήτημα όπως συνέβαινε μέχρι τούδε». ⁵² Σύμφωνα, συνεπώς, με την αριστερή ερμεία των δολοφονιών, ο στόχος ήταν το ΑΚΕΑ: έπρεπε επεργαστεί να αποδιωχθεί, επειδή, έχοντας πρωταγωνιστήσει στους κοινωνικούς αγώνες κατά τη δεκαετία του 1940, είχε αποκτήσει γερές κοινωνικές αναφορές. Η ερμηνεία αυτή δεν είναι άμοιρη ορθολογικής ανάλυσης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 είχε εδραιωθεί η πεποίθηση ότι η αποικιοκρατία στην Κύπρο όδευε στο τέλος της και τα βλήματα όλων ήταν στραμμένα πλέον στην επόμενη ημέρα.

Στα κείμενα της διαμάχης, ο λόγος ορισμένων γηραιών αριστέρων εμφανίζεται εξίσου συνασθηματικός με το λόγο των παλαιών αγωνιστών της ΕΟΚΑ. Στο επίκεντρο κι εδώ οι νεκροί. Μάλλον οι *εθνομάχητες*, που πέρασαν στο πέρασμα των ηρώων, αλλά όχι οι θύματα της ΕΟΚΑ, που περιφέρονται δίχως ανάπαυση με τα στήθια του προοδότη. Μέσα από το στόμα των ζωντανών συντρόφων τους ζητούν επίμονα αναγνώριση και δικαιοσύνη. Κι οι επίγονοι (φυσικοί και ιδεολογικοί) νιώθουν βαρύν το χρέος. Θέτουν

52. Παναγιώτης Αγαπίου, «Σάββας Μένικος: 44 χρόνια από τη δολοφονία του», εφ. *Χαρηνή*, 19.5.2002. Μιχάλης Μιχαήλ, «Η ΕΟΚΑ και ο αντικομμουνιστικός αγώνας», ό.π. Η επιστολή εστάλη στις 25 Ιανουαρίου 1958, τέσσερις ημέρες μετά τις δύο πρώτες δολοφονίες αριστέρων, του Μιχάλη Πέτρου από τη Λύση (Αιμολόστον) και του Ηλία Τσοφάρη από την Κόμμα Γιαλού (Αιμολόστον) – και τα δύο χωριά βρίσκονται πλέον στα Κατεχόμενα. Ως πηγή, οι αθροιστικοί παρατίθενται στο βιβλίο του Α[ρίστου] Κάτσι, *Από την ΕΟΚΑ στην Ανεξαρτησία* (Αργό, Κύπρος, 1981, σ. 227).

το ζήτημα ξανά και ξανά, προτάσσοντας κυρίως όσους οφθαλμοφανώς διέθεταν το ρεζιμίριο της αθωότητας, όπως η δεκατριάρχη Δεσπούλα Κατσούρη, που πυροβολήθηκε εν ψυχρώ στο κρεβάτι της, ή πάλι όσους «ξυλοκοπήθηκαν», «λιθοβολήθηκαν», «κασακρεσυρηγήθηκαν», όσους δολοφονήθηκαν σε δημόσιο χώρο με φρικτό τρόπο. ⁵³ Τις μέρες της διαμάχης για το εργασιό, όταν ο Καηρίδης έκανε τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Μάρτη, η *Χαρηνή*, η εφημερίδα του ΑΚΕΑ, δημοσίευσε ένα εκτενές κείμενο, με λεπτομέρειες για τη δολοφονία του Σάββα Μένικου. Ο Μένικος ήταν ένας εργάτης στο Υγειονομείο του Λευκονοικού, συνδικαλιστής της Αριστεράς, ο οποίος στις 23 Μαΐου 1958 συνελήφθη από ένοπλους μασκοφόρους της ΕΟΚΑ, κατηγορήθηκε ως προδότης και παραδόθηκε στον όγλο, για να βρει, πισθάργωνα δεμένος στον ευκάλυπτο της εκκλησίας, τραγικό θάνατο διά λιθοβολισμού. ⁵⁴ Η ποιητική ανάπλαση του φονικού, σε περίοπτη θέση στο κείμενο, στοχεύει στην καρδιά του αναγνώστη, επιζητεί

53. Μιχάλης Μιχαήλ, «Η ΕΟΚΑ και ο αντικομμουνιστικός αγώνας», ό.π.

54. Παναγιώτης Αγαπίου, «Σάββας Μένικος...», ό.π. Στην ίδια σελίδα αναδημοσιεύεται από την εφ. *Το Βήμα* το κείμενο του Λιάκου, με τίτλο «Γιατί πρέπει να φενακίζουμε τα παιδιά», το οποίο ξεκινά με μια γλαφυρή περιγραφή του επεισοδίου. Το Λευκονοικό ήταν μια κομμόπολη της επαρχίας Αιμολόστον με περίπου 3.000 κατοίκους, 50 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Λευκωσίας. Σήμερα βρίσκεται στο κατεχόμενο τμήμα του νησιού. Η αφήγηση-απάντηση των Βετεράνων της ΕΟΚΑ για τον Μένικο έχει ως εξής: «Στις 23.5.58 ομάδα της ΕΟΚΑ τον ξυλοκόπησε και τον έδεσε για παραδειγματισμό επί δένδρου, ως προειδοποίηση για πράξεις [του] που στρέφονταν κατά του αγώνα. Ο θάνατός του ήταν αποτέλεσμα καρδιακής προσβολής και όχι λόγω λιθοβολισμού από το αγανακτισμένο πλήθος. Αυτό ανακοινώθηκε και επισήμως από το Κυβερνητικό Ραδιοφωνικό Ίδρυμα. Η ΕΟΚΑ είχε αναγκαστεί να λαμβάνει διάφορα μέτρα και επέβαλε διάφορες τιμωρίες μεταξύ των οποίων, εκτός από την εκτέλεση, ήταν ο ξυλοδαρμός, η διαπομπή, το κόλλημα των μαλλιών και άλλα». Βλ. Μιχάλης Χατζηστελιανού και Γιώργος Πιδουτάργου, «Οι δύο όψεις της ιστορίας για τους εκτελεσθέντες», εφ. *Σήμερη*, 7.4.2005. Επίσης, βλ. Θάσος Σοφοκλέους, «ΕΟΚΑ...», ό.π.

τη συμπάθεια, τη συναισθηματική ταύτιση με τους οικείους του θύματος, τους ιδεολογικούς οικείους.⁵⁵

...
 Δεν τον βάρεσε η λόγχη του κοινού μας εχθρού,
 δεν τον βάρεσε βόλι της ασύδοτης μπότας
 που τραντάζει τη γη μας.
 Από χέρια αδελφών και παιδιών του λαού
 πέτρες, ξύλα ριχτήκανε
 στο δεμένον αιχμάλωτο
 και νεκρόν τον παράτησαν σε μια λίμνη από αίμα.

...
 Πώς δεν έπεσε σύγκορμος ο μοιραίος ευκάλυπτος
 απ' το ρίγος της φρίκης, απ' το βάρος του πόνου;

Το 2002, όταν διεξαγόταν η αντιπαράθεση για το εγχειρίδιο, είχε παρέλθει σχεδόν μισός αιώνας από τις δολοφονίες των αριστερών. Ωστόσο, ο χρόνος δεν είχε κλείσει τις πληγές. Την ίδια ώρα που η μνήμη της Δεξιάς εποίκιζε τον δημόσιο χώρο, η μνήμη της Αριστεράς, στιγματισμένη ως προδοτική, ενοχοποιημένη και ενοχική, ανακυκλωνόταν στις οικογένειες των θυμάτων, στις παρέες και στα κομματικά γραφεία. Ορατή θέση στον δημόσιο χώρο αρχίζει να διεκδικεί επιτακτικά μόλις κατά τη δεκαετία του 1990. Το 1993 ο γηραιός αριστερός Μιχάλης Πουμπουρή θα εκδώσει ένα βιβλίο με τίτλο *Μέρες δοκιμασίας*.⁵⁶ Αντικείμενό του είναι οι επιθέσεις «των μασκοφόρων του Γρίβα» ενάντια στο ΑΚΕΛ κατά την περίοδο 1955-59, με έμφαση στις δολοφονίες. Η γραφή του Πουμπουρή

55. Ποίημα του Τεύκρου Ανθία. Παρατίθεται στο Παναγιώτης Αγαπίου, «Σάββας Μένουκος...», ό.π.

56. Μιχάλης Πουμπουρή, *Μέρες δοκιμασίας*, Λευκωσία, 1993.

είναι, αναπόφευκτα, χρωματισμένη, εφόσον ο ίδιος ήταν στα «δύσκολα χρόνια της τρομοκρατίας εναντίον της Αριστεράς», γραμματέας της οργάνωσης του ΑΚΕΛ της Αμμοχώστου, της επαρχίας που είχε τα περισσότερα θύματα. Συνεπώς, στόχος του ήταν να καταδείξει την αθωότητα των θυμάτων και να αντιστρέψει το βέλος της ευθύνης. *Δεν ήταν οι αριστεροί προδότες, ήταν οι μασκοφόροι του Γρίβα δολοφόνοι.*

Το βιβλίο του Πουμπουρή ήταν η απαρχή μιας σειράς πρωτοβουλιών που απέληξαν δύο χρόνια αργότερα, το 1995, στη συγκρότηση του Συνδέσμου Συγγενών Δολοφονηθέντων για τα Πολιτικά τους Φρονήματα στην περίοδο 1955-59. Όπως συμβαίνει συχνά με τις ονοματοδοσίες οργανώσεων, έτσι κι εδώ, οι λέξεις που επιλέχθηκαν ενείχαν ερμηνευτική πρόθεση: Οι νεκροί ήταν *δολοφονηθέντες για τα πολιτικά τους φρονήματα* και όχι *εκτελεσθέντες για την προδοτική τους δράση*. Με τη συγκρότησή του, ο Σύνδεσμος διαμόρφωσε έναν ελάχιστο θεσμικό χώρο για την έκφραση και την προβολή της αριστερής οπτικής· παρήγαγε τις αναγκαίες κοινωνικές και διανοητικές ανοχές, ώστε να αμφισβητηθούν ιστοριογραφικά οι επιβληθείσες σιωπές. Καρπός αυτού του κλίματος θα πρέπει να θεωρηθεί το βιβλίο *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη* του δημοσιογράφου Μακάριου Δρουσιώτη.⁵⁷ Πρόκειται για το πρώτο, όσο γνωρίζω, βιβλίο μέσα από το οποίο προτείνεται μια εναλλακτική αφήγηση των γεγονότων της δεκαετίας του 1950 αρκετά ολοκληρωμένη, συνεκτική, τεκμηριωμένη και, σε κάποιο βαθμό, συναισθηματικά αποστασιοποιημένη, ώστε να διεκδικεί, αν όχι δάφνες επιστημοσύνης, τουλάχιστον μια στοιχειώδη εγκυρότητα. Βέβαια, ο συγγραφέας του δεν γλίτωσε το χαρακτηρισμό του «εθνικού μειοδότη», καθώς, όπως θα ισχυριστεί ένα στέλεχος του ΑΚΕΛ, «κάθε προσπάθεια κριτικής προσέγγισης της ΕΟΚΑ

57. Μακάριος Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ...*, ό.π.

προκαλεί ιερή αγανάκτηση στους κύκλους της Δεξιάς, του Συναγερμού και του Συνδέσμου Αγωνιστών». ⁵⁸

Στις 26 Μαΐου 2002, στην κορύφωση της διαμάχης για το εγχειρίδιο, ο Σύνδεσμος Συγγενών θα οργανώσει τιμητική εκδήλωση για τον Πουμπουρή και το βιβλίο του. «Δικαιώθηκε η θέση των δολοφονηθέντων», θα υποτιτλίσει το σχετικό ρεπορτάζ η *Χαραυγή*, η εφημερίδα του ΑΚΕΛ. ⁵⁹ Στον χαιρετισμό του, ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του ΑΚΕΛ, Ανδρέας Χρήστου, θα συνδέσει την εκδήλωση με το επίμαχο εγχειρίδιο, υπογραμμίζοντας πως, στο πλαίσιο της δημόσιας αντιπαράθεσης, οι Ελλαδίτες πανεπιστημιακοί αμφισβήτησαν ευθέως την «επικρατούσα επίσημη προσέγγιση» για τα γεγονότα του 1950. Ο Χρήστου αναφέρθηκε ρητά στο άρθρο του Λιάκου, μιας από τις πιο προκλητικές παρεμβάσεις στη συζήτηση. ⁶⁰ Διόλου τυχαία. Στο κείμενό του, ο Λιάκος έθετε το ερώτημα αν και κατά πόσο είναι δυνατόν να συγκεραστεί η ιστορία του Αυξεντίου με την ιστορία του Μένουκου – αν και κατά πόσο μπορούν να συμφιλιωθούν οι αντικρουόμενες μνήμες.

Τούτο ακριβώς ήταν το πραγματικό αίτημα της εκδήλωσης. Με αφορμή τη μαρτυρία του Πουμπουρή και το εγχειρίδιο του Κόκκινου, η παραμερισμένη ως τότε μνήμη της Αριστεράς διεκδικούσε επιτακτικά μια θέση στην κεντρική σκηνή της σύγχρονης κυπριακής Ιστορίας. Αμφισβητώντας την ορθότητα της στρατηγικής και της τακτικής του απελευθερωτικού αγώνα, η Αριστερά αμφισβητούσε τη νομιμοποίηση που συνέχιζε να απολαμβάνει ο εθνικισμός στην Κύπρο. Στιγματίζοντας τον ιδεολογικό προσανατολισμό της ΕΟΚΑ,

58. Ενδεικτικά, βλ. Γιαννάκης Καλοκασίδης, «Καιρός να λεχθούν κάποιες αλήθειες», ό.π.

59. «Ημερίδα αφιερωμένη στους δολοφονηθέντες το '55-'59...», ό.π.

60. Αντώνης Λιάκος, «Γιατί πρέπει να φενακίζουμε τα παιδιά;», ό.π. Το κείμενο του Λιάκου είχε, άλλωστε, αναδημοσιευθεί στη *Χαραυγή* μία εβδομάδα πριν από την εκδήλωση για τον Πουμπουρή, στις 19 Μαΐου 2002.

επιχειρούσε να ξαναδώσει στην ελληνικότητα κοινωνικό και δημοκρατικό περιεχόμενο. Κυρίως, όμως, διεκδικώντας τη δικαίωση των θυμάτων της, προσπαθούσε να τινάζει από πάνω της το στίγμα του εθνικού μειοδότη. Τέλος, αξιοποιώντας το σύγχρονο αδιέξοδο στο Κυπριακό, διεκδικούσε πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργάνωση του μέλλοντος. Μα, ένα διαφορετικό μέλλον φαντάζει περισσότερο εφικτό όταν μπορεί να στερεωθεί σε ένα διαφορετικό παρελθόν.

Το ισοζύγιο της ισχύος

Δύο αντικρουόμενες αφηγήσεις, συνεπώς. Και οι δύο εδράζονται στις πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις που εκτυλίχθηκαν κατά την κρίσιμη τετραετία 1955-59· και οι δύο οφείλουν λιγότερα στη συστηματική ιστορική έρευνα και περισσότερα στις διακυμάνσεις της συλλογικής μνήμης.

Η πρώτη αφήγηση ξεδιπλώθηκε κυρίως στον πολιτικό και κοινωνικό χώρο που αναπτύχθηκε ιστορικά γύρω από την πανίσχυρη, «εθναρχεύουσα» κυπριακή Εκκλησία: στα κόμματα του Κέντρου και της Δεξιάς, τις σύστοιχες συνδικαλιστικές και πολιτιστικές οργανώσεις, τους Συνδέσμους Αγωνιστών. Καθώς το ανεξάρτητο κυπριακό κράτος στηρίχθηκε ευθύς εξαρχής σε αυτές τις δυνάμεις (κάτι παραπάνω, συγκροτήθηκε από αυτές), η δική τους αφήγηση θα αποκτήσει το πλεονέκτημα να εποικίσει ποικιλότροπα τον δημόσιο χώρο, αφήνοντας τελικά ισχυρό το αποτύπωμά της στο φυσικό, διανοητικό και θεσμικό τοπίο της Μεγαλονήσου. Το 2002, όταν εκτυλίχθηκε η διαμάχη για το εγχειρίδιο, η αφήγηση της Δεξιάς ήταν γερά γειωμένη στην κοινωνία και πολλαπλά εμπεδωμένη στους θεσμούς – ήταν η επίσημη αφήγηση του κράτους. Δεν ήταν όμως απλώς κυρίαρχη, αλλά και *ηγεμονική*, εφόσον αυτή όριζε τις συντεταγμένες της όποιας συζήτησης, ακόμα και εκείνης που στόχευε στην αμφισβή-

τησή της. Αναμφίβολα, τούτο επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της αρχικής συνθήκης, δηλαδή του πραγματικού γεγονότος ότι η εθναρχεύουσα Εκκλησία, πολιτικά και ιδεολογικά συνυφασμένη με τη Δεξιά, οργάνωσε και διεξήγαγε στην Κύπρο έναν απελευθερωτικό αγώνα με συγκεκριμένο ιδεολογικό προσανατολισμό, ο οποίος σφραγίστηκε συμβολικά και ουσιαστικά με την πρόκριση του Γρίβα στην ηγεσία της ΕΟΚΑ. Μέσα από αυτό τον αγώνα, με τα συγκεκριμένα στοιχεία ιδεολογίας, στρατηγικής και τακτικής, ο εθνικισμός απέκτησε στην Κύπρο διαχρονική νομιμοποίηση, ενώ το περιεχόμενο της ελληνικότητας στέγνωσε από τις όποιες κοινωνικές και δημοκρατικές αναφορές είχε εγκολπωθεί κατά τη δεκαετία του 1940.⁶¹

Δεν είναι όμως μόνο οι θεσμικές και ιδεολογικές δομές που προσδίδουν ισχύ στην αφήγηση της Δεξιάς. Είναι επίσης αυτές καθεαυτές οι δομές της αφήγησης. Η Δεξιά αφηγείται τον αγώνα της ΕΟΚΑ αντλώντας διαρκώς από τις κυρίαρχες προσλήψεις του ελληνικού έθνους και της πορείας του στο χρόνο. Με τον τρόπο αυτό, εγγράφει τον αγώνα στη χροιά των προγενέστερων εθνικών εξεγέρσεων του ελληνισμού, στη μακρά αλυσίδα της πάλης ενός «αρχέγονου» έθνους για την ανεξαρτησία και την πολιτική του ολοκλήρωση. Τα δομικά στοιχεία της αφήγησης είναι αποκαλυπτικά: οι ήρωες και οι μάρτυρες είναι εκεί, ισάξιοι με τους παλαιούς· τα πάθη και οι ανατάσεις του λαού παρόμοια με των προγόνων· ο αγώνας πάνδημος, όπως πάντα· οι προδότες κι αυτοί εκεί, αλλά ευτυχώς απομονωμένοι αποτελεσματικά· οι ξένες δυνάμεις πανταχού παρούσες, να υπονομεύουν τη δοξαστική πορεία του έθνους. Μα, στο τέλος, «από τα βάθη της ιστορίας μας αναδύεται [...] το μέγα μήνυμα: “Νενικήκαμεν!”».⁶²

61. Σία Αναγνωστοπούλου, «Η ΕΟΚΑ και το ζήτημα του πατριωτισμού», εφ. *Το Βήμα*, 2.6.2002.

62. Από τη δήλωση του Μακάριου όταν επέστρεψε στην Κύπρο την 1η

Απ' όλα τούτα συνάγεται πως η αφήγηση της Δεξιάς αποτυπώνεται στα σχολικά εγχειρίδια όχι μόνο διότι ως κυρίαρχη, ως επίσημη κρατική αφήγηση, δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από τα πιο κρίσιμα εργαλεία του βασικότερου εκ των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, αλλά επίσης διότι ήταν συμβατή με το ευρύτερο επίσημο εθνικό μας αφήγημα, με το μοτίβο της παλιγγενεσίας και της πολυτάραχης πορείας του ελληνισμού προς την ενοποίηση και την ολοκλήρωσή του. Επισημάνθηκε, ορθά, πως η επίμαχη διατύπωση του εγχειριδίου, «χωρίς να είναι επιστημονικά αυθαίρετη, έτσι ριγμένη κάπως στο κενό, καταντάει σχεδόν αφοριστική, αφού δεν προηγείται κάτι που να επιτρέπει στους μαθητές να καταλάβουν γιατί η ΕΟΚΑ ως ανταποικιακό κίνημα παρουσιάζει διαφορές ως προς τα άλλα ανταποικιακά κινήματα».⁶³ Αλλά, και αν ακόμα η αναφορά ήταν επαρκώς πλαισιωμένη, πιο ολοκληρωμένη και καλύτερα τεκμηριωμένη, οι αντιδράσεις δεν θα ήταν ούτε λιγότερες, ούτε μικρότερες. Διότι, με την τυχόν βελτιωμένη εκδοχή της θα συνέχιζε (ακόμα περισσότερο, μάλιστα) να αντιστρατεύεται μια αφήγηση που ως τότε τουλάχιστον (το 2002) δεν ήταν απλώς κυρίαρχη, αλλά ηγεμονική, δηλαδή αδιαφιλονίκητη, αδιαμφισβήτητη.

Την ίδια ώρα που η μνήμη της Δεξιάς εποίκιζε τον δημόσιο χώρο, η μνήμη της Αριστεράς παρέμενε στο ημίφως. Δεύτερη και δευτερεύουσα. Ηττημένη καθώς ήταν, πολιτικά και ιδεολογικά, η Αριστερά χρειάστηκε χρόνο να θέσει το δάχτυλο εις τον τύπον των ήλων. Όταν το έπραξε, στη δεκαετία του 1990, επέλεξε να αναδείξει κυρίως τις δολοφονίες των αριστερών και να επενδύσει λιγότερο στην ιστορική έρευνα και τη θεωρητική ανάλυση, και περισσότερο

Μαρτίου 1959, ύστερα από τις συμφωνίες του Λονδίνου. Βλ. *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, ό.π., σ. 200.

63. Σία Αναγνωστοπούλου, «Η ιστορία γράφεται...», ό.π.

στο συναίσθημα. Η προβολή του οικείου τραύματος ως ανεπούλωτης, αιμάσσοουσας πληγής στο *ενιαίο* σώμα της κυπριακής κοινωνίας και η υπόρρητη επίκληση των πατριωτικών και ανθρωπιστικών αισθημάτων διεμβόλισαν τελικώς το στρατόπεδο των αντιπάλων, προκαλώντας ρωγμές στο τείχος της αδιαλλαξίας που είχαν οικοδομήσει οι σκληροπυρηνικοί Σύνδεσμοι Αγωνιστών. Πράγματι, υπήρξαν ακόμα και αγωνιστές της ΕΟΚΑ, όπως ο Ανδρέας Αζίνας, που στη διάρκεια της διαμάχης για το εγχειρίδιο πρότειναν να συσταθεί ειδική επιτροπή με αποκλειστικό έργο της τη διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες έχασαν τη ζωή τους Ελληνοκύπριοι στη διάρκεια του αγώνα, διότι «ο χαρακτηρισμός του προδότη είναι πολύ βαρύς και δεν μπορεί να κληρονομείται από τη νέα γενεά».⁶⁴

Επιλέγοντας το ρόλο του θύματος, την ανάδειξη και επίδειξη του ανοιχτού της τραύματος, η Αριστερά κατάφερε να θέσει στον δημόσιο χώρο το αίτημα της αναγνώρισης και δικαίωσης των νεκρών της. Κάνοντάς το, άγγιξε ταυτόχρονα τα όρια ανοχής της αντίπαλης ηγεμονικής αφήγησης. Οι υπόλοιπες παρεμβάσεις, οι πιο στοχαστικές και πιο αιρετικές, όσες φιλοδόξησαν να αποδομήσουν τη στρατηγική και τακτική της ΕΟΚΑ και να καταφέρουν ισχυρά πλήγματα στον ιδεολογικό της πυρήνα, τον εθνικισμό, είχαν ελάχιστη απήχηση τόσο στην κυπριακή, όσο και στην ελληνική κοινωνία. Πρόκειται, άλλωστε, για λιγοστά κείμενα, γραμμένα σχεδόν στο σύνολό τους από Ελλαδίτες ιστορικούς, των οποίων η εμβέλεια φαίνεται να εξαντλείται στους κύκλους των διανοουμένων της λεγόμενης τότε «νέας σοσιαλδημοκρατίας» και των υπολειμμάτων της μεταπολιτευτικής «ανανεωτικής Αριστεράς».⁶⁵

64. Βλ. Νίκος Παπαναστασίου, «Τερατώδης ο ισχυρισμός για τον Κ. Μάτση», εφ. *Σημερινή*, 11.6.2002.

65. Παραθέτω τα πιο χαρακτηριστικά από αυτά: Αντώνης Λιάκος, «Γιατί πρέπει να φενακίζουμε τα παιδιά;», ό.π.· Σία Αναγνωστοπούλου, «Η ΕΟΚΑ...», ό.π.· Αλέξης Ηρακλείδης, «Η ουτοπία της “Ενωσης”», ό.π.· Έφη Γαζή,

Όπως κάθε αδυναμία, έτσι και η καταφανής αδυναμία της κυπριακής Αριστεράς να κλονίσει την ηγεμονία της αντίπαλης αφήγησης μπορεί μόνο εν μέρει να αποδοθεί στην ισχύ του αντιπάλου – σχεδόν πάντοτε είναι δυνατόν να εντοπισθούν επίσης κρίσιμες ενδογενείς ανεπάρκειες. Αρχικά, προς αυτήν την κατεύθυνση αξίζει να επισημανθεί ότι, για την αποτίμηση του αγώνα της ΕΟΚΑ, η κυπριακή Αριστερά ελάχιστα μπορούσε να υπολογίζει σε ιδεολογική και θεωρητική ενίσχυση από την ελληνική Αριστερά. Τούτο διότι, στο ζήτημα αυτό η ιστορική εμπειρία του ΑΚΕΛ διέφερε ριζικά από την εμπειρία της ΕΔΑ, της τότε ελλαδικής Αριστεράς. Στη δεκαετία του 1950, η ηττημένη στον εμφύλιο ελληνική Αριστερά επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο, αναδεικνύοντας τρεις προνομιακές γι' αυτήν πτυχές της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής: τον εκδημοκρατισμό του κράτους, ως το πλέον κρίσιμο πολιτικό στοίχημα, τη διεύρυνση της εκπαίδευσης, ως επείγον κοινωνικό αίτημα, και (αυτό που ενδιαφέρει εδώ) τον αντιαποικιακό αγώνα του κυπριακού λαού, ως την πιο εκρηκτική έκφραση του αντιιμπεριαλισμού της εποχής.⁶⁶ Διαδηλώνοντας για την Κύπρο, διαληλώνοντας ενάντια στη βρετανική αποικιοκρατία, οι Έλληνες αριστεροί διαδήλωναν ταυτόχρονα ενάντια στην αμερικανική παρουσία στην Ελλάδα – άλλωστε, οι δύο διαστάσεις θα συνδεθούν άρρηκτα ύστερα από τον κρίσιμο ρόλο που έπαιξαν οι ΗΠΑ στην καταπήφιση της ελληνικής προσφυγής για το Κυπριακό στον ΟΗΕ (το 1954 και ξανά το 1956). Επιπλέον, η ενεργή συμπαράσταση στον απελευθερωτικό αγώνα του κυπριακού λαού ήταν μια ευκαιρία για την ελληνική Αριστερά να αναδειχθεί ξανά

«Ο ευνουχισμός της Ιστορίας», εφ. *Το Βήμα*, 16.6.2002· Χριστίνα Κουλούρη, «Πέντε μύθοι για την Ιστορία», εφ. *Το Βήμα*, 16.6.2002.

66. Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα, 1991, σ. 138-144.

ως πατριωτική δύναμη, συνεπέστερη μάλιστα και πιο μαχητική από την «εθνικόφρονα» Δεξιά, η οποία, δέσμια των διεθνών της εξαρτήσεων, ακολουθούσε στο ζήτημα αυτό μια κάπως διστακτική και μάλλον ατελέσφορη πολιτική.

Ο απόηχος της εμπειρίας εκείνης έχει ξεθωριάσει, μα, σε ορισμένες τουλάχιστον από τις εκδοχές της σύγχρονης ελληνικής Αριστεράς, δεν έχει σβήσει εντελώς. Καταρχάς, διότι οι μνήμες της εποχής παραμένουν ενεργές. Η τότε νεολαία της ΕΔΑ τροφοδοτήθηκε κυρίως από τους φοιτητές και τους μαθητές που πολιτικοποιήθηκαν στη διάρκεια των συλλαλητηρίων για το Κυπριακό. Πρόκειται για άτομα που στην πλειονότητά τους βρίσκονται ακόμη στη ζωή, των οποίων οι αναμνήσεις και οι παρεμβάσεις τροφοδοτούν ποικιλότητα τον δημόσιο χώρο.⁶⁷ Κυρίως, όμως, διότι το σχήμα του ιμπεριαλισμού συνεχίζει μέσα από τις πολλαπλές του μεταμορφώσεις να ορίζει τις αναγνώσεις των περισσότερων από τις σύγχρονες εκδοχές της ελληνικής Αριστεράς. Έτσι μόνο, άλλωστε, μπορεί να εξηγηθεί η ουσιαστική απουσία του ΚΚΕ και των οργανώσεων της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς από το διάλογο

67. Αναφέρω ενδεικτικά δύο περιπτώσεις νέων οι οποίοι πολιτικοποιήθηκαν και εντάχθηκαν στη νεολαία της ΕΔΑ στη διάρκεια των διαδηλώσεων για το Κυπριακό. Ο πρώτος ήταν ο κομμουνιστής Μπάμπης Γκολέμας, η ζωή και η δράση του οποίου αποτυπώθηκε στην κινηματογραφική ταινία *Τα πέτρινα χρόνια* του Παντελή Βούλγαρη (βλ. «Πέθανε ο Μπ. Γκολέμας, ο αγωνιστής-έμπνευση για *Τα πέτρινα χρόνια*», εφ. *Το Βήμα*, 21.7.2014) και ο δεύτερος είναι ο Θεόδωρος Πάγκαλος, ο μακροβιότερος υπουργός των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ [οι αναμνήσεις του από τα συλλαλητήρια για το Κυπριακό διαθέσιμες στο <http://www.newzup.com/index.php?id=21770> (ανάκτηση: 10.7.2014)]. Πιο χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί επίσης το «ιερό τέρας» της Αριστεράς, ο Μίκης Θεοδωράκης. Η οπτική και οι παρεμβάσεις του στο Κυπριακό αναλύονται (και επικρίνονται ανελέητα) από τον Άκη Γαβριηλίδη, στο βιβλίο του *Η αθεράπευτη νεκροφιλία του ριζοσπαστικού πατριωτισμού* (2η έκδοση, Future, Αθήνα, 2007, σ. 221-223).

που προκάλεσε η αναφορά του εγχειριδίου στην ΕΟΚΑ.⁶⁸ Μικρή εξαίρεση, η οποία όμως επιβεβαιώνει την ανάλυση, θα αποτελέσει η ομάδα στοχαστών του περιοδικού *Άρδην*, που φιλοδόξησε, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και εξής, να συγκροτηθεί ως διάνοηση μιας ευρύτερης διάχυτης πατριωτικής Αριστεράς.⁶⁹

Ο σύγχρονος ιμπεριαλισμός –σύμφωνα με τη γενική λογική του *Άρδην*, την οποία αποδίδω εδώ συνοπτικά και, άρα, κάπως σχηματικά– είναι η οικονομική επέκταση του δυτικού κεφαλαίου σε ολόκληρο τον πλανήτη, δηλαδή η λεγόμενη «παγκοσμιοποίηση», η οποία όμως για να ολοκληρωθεί έχει ανάγκη επίσης την κατά το δυνατόν πολιτισμική ομογενοποίηση της υφελίου. Από αυτή την άποψη, ο ιδανικός κόσμος είναι μια αχανής αυτοκρατορία, στην οποία κατοικεί ένα αδιαμόρφωτο πλήθος, από άτομα-καταναλωτικές μονάδες, που ευκαιριακά μόνο μετέχουν σε προσωρινά συλλογικά μορφώματα ήσσονος σημασίας. Ωστόσο, τα έθνη, όντας οι ευρύτερες και ισχυρότερες πολιτισμικές οντότητες του νεωτερικού κόσμου, λειτουργούν αντικειμενικά ως τροχοπέδη σε αυτή την προοπτική. Θα ήταν, συνεπώς, πολλαπλά χρήσιμο να αποδυναμωθούν, να αποδιάρθρωθούν, να κατακερματιστούν εντέλει σε μια πλειάδα ανίσχυρων εθνοπολιτισμικών ομάδων και, ει δυνατόν, προοπτικά να εκλείψουν. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, χρειάζεται, εκτός των άλλων, να υποστηριχθεί στο ιδεολογικό επίπεδο από μια διεθνική, κοσμοπολίτικη διανόηση. Η εγχώρια εκδοχή αυτής της δια-

68. Χαρακτηριστικά ο *Ριζοσπάστης*, η εφημερίδα του ΚΚΕ, δεν αφιέρωσε στο θέμα καμία ανάλυση. Περιορίστηκε σε τρία «μουδιασμένα» ρεπορτάζ των δέκα αράδων. Για την αντίστιξη, η εφ. *Αυγή*, που εκφράζει το χώρο του Συνασπισμού (του μετέπειτα ΣΥΡΙΖΑ), κάλυψε το θέμα με τρία ρεπορτάζ (εκ των οποίων το ένα δισέλιδο) και 5 εκτενείς επώνυμες αναλύσεις, όλες τους υπερασπιστικές του εγχειριδίου.

69. Αυτό θα φανεί καθαρότερα πέντε χρόνια αργότερα, στην ανάλογη διαμάχη για το εγχειρίδιο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού. Βλ. εδώ, Κεφ. 1.

νότητας, ισχυρίζονται οι αρθρογράφοι του *Άρδην*, συγκροτήθηκε κατά τη δεκαετία του 1990 κυρίως από πρώην στοχαστές του χώρου της Αριστεράς που προσχώρησαν στη «νέα σοσιαλδημοκρατία». Πρόκειται, διευκρινίζει ένας από αυτούς:

[...] για την κοινωνική ομάδα που ταυτίζεται τα τελευταία χρόνια [1996-2002] με τις κυρίαρχες επιλογές της κυβέρνησης Σημίτη και της Νέας Τάξης Πραγμάτων υπό την ηγεσία των ΗΠΑ. Πρόκειται για μια Αριστερά καθεστωτική και βαθύτατα εξουσιαστική. Ιδιαίτερα δε οι ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα έχουν κυριολεκτικά αλωθεί από αυτού του είδους τις απόψεις, από ανθρώπους που σχεδόν ηδονίζονται με το να «αποκαλύπτουν» τις σκοτεινές όψεις της συλλογικής μας συνείδησης.⁷⁰

Οι επικρίσεις που εκτοξεύουν αυτοί οι «αφελλητισμένοι» διανοούμενοι ενάντια στον αγώνα της ΕΟΚΑ, παρά τα φαινόμενα, δεν αναφέρονται τόσο στα επιμέρους – αν ήταν ή όχι ορθή η επιλογή του ένοπλου αγώνα στη δεδομένη στιγμή ή αν ο Γρίβας δολοφόνησε αθώους πολίτες. Τούτα είναι απλώς προσχήματα. Οι πραγματικοί στόχοι είναι τα ουσιαστικά: το αντιστασιακό πνεύμα του ελληνικού λαού και, τελικά, αυτό καθεαυτό το έθνος και η αντοχή του στο χρόνο. Οι εν λόγω κοσμοπολίτες διανοούμενοι αμαυρώνουν το ηρωικό εθνικό παρελθόν, ώστε να εξαλείψουν κάθε πιθανότητα για μια σημερινή αντίσταση του λαού στη Νέα Τάξη Πραγμάτων:

Η καταδίκη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στοχεύει ουσιαστικά στην αποδυνάμωση του σημερινού κινήματος αντίστασης του ελληνικού λαού στις μεθοδεύσεις των ιμπεριαλιστών στις ΗΠΑ και την Αγκυρα. Η σπύλωση της μνήμης των εθνικών

70. Τάσος Χατζηαναστασίου, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και οι επιστήμονες», περ. *Άρδην*, τχ. 36, Ιούνιος 2002· αναδημοσιεύθηκε στην εφ. *Πολίτης*, 16.6.2002.

αγωνιστών στοχεύει στην αποτροπή της ανάδειξης νέων Αυξεντίου, Παλληκαρίδη, Κουμή, Ισαάκ, Σολωμού.⁷¹

Από τη σκοπιά αυτής της ανάλυσης, η Αριστερά έχει κάθε λόγο να αντιδρά σε ιστορικές αφηγήσεις που απαξιώνουν τις ηρωικές στιγμές του παρελθόντος και το αντιστασιακό πνεύμα του λαού. Έχει κάθε λόγο να υπεραμύνεται της πατρίδας και του έθνους. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με αυτή την οπτική, στον μετανεωτερικό, μεταεθνικό κόσμο που φαντασιώνονται σήμερα οι ευαγγελιστές της αγοράς, η Αριστερά δεν μπορεί παρά να είναι πατριωτική. Βέβαια, αν όλα τούτα ήταν απλώς οι απόψεις μιας περιθωριακής ομάδας διανοουμένων, τότε η παρουσίασή τους εδώ θα περίττευε. Όμως οι αρθρογράφοι του *Άρδην* δεν καινοτομούν: δομούν απλώς σε συνεκτική αφήγηση απόψεις που είναι ήδη κυρίαρχες σε σημαντικά τμήματα της ελληνικής Αριστεράς, από το χώρο της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς και το ΚΚΕ ως το μεγαλύτερο μέρος του τότε κυβερνώντος κόμματος, του ΠΑΣΟΚ. Κάνοντάς το, καθιστούν ορατούς (και, σε ένα βαθμό, διευρύνουν) τους κοινούς τόπους που μοιράζεται η ελληνική Αριστερά με τους αντιπάλους της. Πρόκειται για νοητικούς τόπους, που εκτείνονται γύρω από το ελληνικό έθνος και τη μακράιωνη αντιστασιακή του πορεία. Κι ίσως είναι αυτοί οι κοινοί τόποι που ευθύνονται για την αδυναμία της κυπριακής Αριστεράς να αξιοποιήσει στη διάρκεια της διαμάχης για το εγχειρίδιο τις ευκαιρίες που της παρείχε η μάλλον δυσμενής για τον εθνικισμό συγκυρία.

Η αξιοποίηση της συγκυρίας

Οι εκατέρωθεν μνήμες και, συνακόλουθα, οι διακριτές αφηγήσεις δεν είναι βέβαια στατικές, αλλά δυναμικές. Υπόκεινται σε

71. Στο ίδιο.

διαρκή επεξεργασία και επανερμηνεία, στο φως των μεταγενέστερων εξελίξεων, υπό το κράτος των εκάστοτε πολιτικών και κοινωνικών διακυβευμάτων. Άλλωστε, η ίδια η ένταση της διαμάχης που ανέκυψε στη συγκυρία του 2002 με αφορμή το εγχειρίδιο προδίδει πάθος, ζωντάνια και σύγχρονα διακυβεύματα. Συνεπώς, δεν πρόκειται ούτε μόνο για συμβολικές μάχες, με στόχο την αναδρομική δικαίωση ατόμων και επιλογών του παρελθόντος, ούτε μόνο για εμμονική (καθότι υπαρξιακή, συγκροτητική της ταυτότητας) προσήλωση στο τραύμα. Πίσω από ό,τι ονομάζουμε *δημόσια Ιστορία* και *ασυμφιλίωτες μνήμες* καιροφυλακτεί επίσης η δικαίωση επιλογών του παρόντος – οι διαμάχες για το παρελθόν αποσκοπούν συχνά στην ενίσχυση σύγχρονων κοινωνικών ισορροπιών και θεσμικών κρυσταλλώσεων. Συγκροτώντας την αφήγησή της, η κυπριακή Δεξιά επιζητεί να στερεώσει την πολιτική και ιδεολογική ηγεμονία που κατέκτησε ακριβώς επειδή οργάνωσε και διεξήγαγε τον απελευθερωτικό αγώνα. Αντιπροτείνοντας τη δική της ανάγνωση, η κυπριακή Αριστερά επιχειρεί να διατηρήσει και να αναπαραγάγει διευρυμένα όσα κοινωνικά και θεσμικά ερείσματα μπόρεσε να περισώσει από την επέλαση του εθνικισμού. Ισχυροποιώντας τη θέση της στο παρόν, κάθε πλευρά επιδιώκει στη συνέχεια να ορίσει το μέλλον – το *άμεσο* τότε (το 2002) εθνικό μέλλον της Κύπρου.

Πράγματι, το Κυπριακό επανερχόταν για μία ακόμα φορά στην επικαιρότητα. Στη συγκυρία του 2002, όταν στην Ελλάδα και την Κύπρο εκδηλώθηκε –ανάμεσα στα πολλά μικρά– η αντιπαράθεση για το εγχειρίδιο, στη μεγάλη κλίμακα της Ευρώπης βρισκόταν στο τελικό του στάδιο ένα γεωπολιτικό γεγονός μείζονος σημασίας: η πέμπτη και μεγαλύτερη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η διεύρυνση στόχευε πρωτίστως να επανεντάξει στον κεντρικό κορμό της δυτικής Ευρώπης τις χώρες που είχαν

«εγκλωβιστεί στο παραπέτασμα», μα αποδεσμεύθηκαν ύστερα από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και τη συνακόλουθη αποδιάρθρωση των κομμουνιστικών τους καθεστώτων. Στο πλαίσιο αυτών των τεκτονικών αλλαγών, η κυβέρνηση Σημίτη επαναπροσδιόρισε την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας με κριτήριο δύο συναρτώμενες στοχεύσεις: την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να καταστεί το Κυπριακό *ευρωπαϊκό ζήτημα*, και την αποκλιμάκωση της έντασης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, η οποία είχε κορυφωθεί επικίνδυνα με την πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου της δεκαετίας του 1980, για να φτάσει στα όρια του πολέμου με την υπόθεση των Ιμιών (Ιανουάριος 1996). Εν αναμονή της ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση (και εξαιτίας αυτής), ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ανέλαβε πρωτοβουλία για την επίλυση του Κυπριακού. Η πρώτη επίσκεψη του γενικού γραμματέα Κόφι Ανάν στην Κύπρο πραγματοποιήθηκε τις μέρες κατά τις οποίες η διαμάχη για το εγχειρίδιο, στις 16 Μαΐου 2002, ενώ το πρώτο σχέδιο δημοσιοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 2002, ένα μήνα πριν από την κρίσιμη απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, με βάση την οποία η Κύπρος μαζί με τη Μάλτα και οκτώ πρώην «Λαϊκές Δημοκρατίες» έγιναν μέλη της μεγάλης «ευρωπαϊκής οικογένειας».

Η διεθνοποίηση του Κυπριακού και η αναμονή του τελικού σχεδίου επίλυσης δεν θα ήταν βέβαια δυνατόν να αγνοηθούν απ' όσους ενεπλάκησαν στη διαμάχη για το εγχειρίδιο. Θα περίμενε κάποιος να αξιοποιηθούν πρωτίστως απ' όσους προσεγγίζαν κριτικά τη δράση της ΕΟΚΑ, από τους πολέμιους του εθνικισμού, καθώς η έξοδος της Κύπρου από την απομόνωσή της, με την ένταξή της σε μια πολυεθνική και υπερεθνική Ένωση, απαιτούσε ορισμένες κρίσιμες αλλαγές όσον αφορά νοοτροπίες και πρακτικές ανθρώπων και θεσμών. Διόλου τυχαία όμως, τα αμυντικά

ανακλαστικά αποδείχθηκαν ισχυρότερα. Το εγχειρίδιο «υπονομεύει τη συνοχή του Έθνους και ενισχύει την εχθρική προπαγάνδα», είχε αποφανθεί ευθύς εξαρχής ο Λυκουρέζος στην επερώτησή του στη Βουλή – στο κείμενο που πυροδότησε τη διαμάχη.⁷² Από τις πάμπολλες ομόλογες επιθέσεις που ακολούθησαν, η πιο κομψή, μα, παρ' όλα αυτά χαρακτηριστική, ανήκει στην ιστορικό τέχνης και καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Νίκη Λοϊζίδου. «Όταν οι απόψεις αυτές εκφράζονται στην πιο κρίσιμη διαπραγματευτική φάση του Κυπριακού», θα γράψει απαντώντας σε κείμενο του Λιάκου, «τότε αξίζει να αναρωτηθούμε εν ονόματι ποιων αξιών και ποιας ιστορικής αλήθειας τραβάμε σφιχτότερα το σκοινί που έχουμε ήδη περάσει στο λαιμό μας».⁷³ Είναι προφανές ότι στις παρεμβάσεις αυτού του τύπου η Ιστορία κατανοείται ως εργαλείο της εξωτερικής πολιτικής: οι ερμηνείες του εθνικού μας παρελθόντος είναι δόκιμες μόνον εφόσον ενισχύουν τα οικεία επιχειρήματα έναντι των εχθρικών. Ωστόσο, δύσκολα μπορεί κάποιος να υποδείξει διπλωματικές μάχες που χάθηκαν διότι κάποιοι «αφελληνισμένοι» ιστορικοί πρότειναν μια λιγότερο δοξαστική και περισσότερο κριτική θεώρηση του εθνικού μας παρελθόντος. Και βέβαια, όπως ορθά επισημάνθηκε, η τουρκική ηγεσία ούτε περιμένει, ούτε χρειάζεται τα σχολικά μας βιβλία για να χαράξει την εξωτερική της πολιτική.⁷⁴ Αν έτσι είναι, τότε η διεθνοποίηση του Κυπριακού αξιοποιείται προσχηματικά από τους υπέρμαχους της ΕΟΚΑ, προκειμένου να ισχυροποιηθούν οι παροτρύνσεις τους για αναστολή της ιστορικής έρευνας και του ιστορικού στοχασμού σε εθνικά «ευαίσθητες» ή «τραυματικές»

72. Επερώτηση 7407/26.4.2002.

73. Νίκη Λοϊζίδου, «Γιατί πρέπει να ευνουχίζουμε τα παιδιά;», εφ. *Το Βήμα*, 26.5.2002.

74. Σία Αναγνωστοπούλου, «Η ιστορία γράφεται...», ό.π.

πτυχές του παρελθόντος και, στην πιο σκληρή εκδοχή τους, προκειμένου να στιγματίσουν το συγκεκριμένο εγχειρίδιο ως υπονομευτικό των εθνικών συμφερόντων και τους υπερασπιστές του ως ακούσιους συνηγόρους των εχθρών του ελληνισμού.⁷⁵

Σε αρκετά από τα κείμενα της αντιπαράθεσης, η εθνική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας (και, ευρύτερα, της κοινωνίας) κατανοείται ως γέφυρα ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον. Διότι η εθνική διαπαιδαγώγηση συντελείται στο παρόν, αλλά κυρίως με υλικά του παρελθόντος (διά της Ιστορίας) και με την ελπίδα να καθορίσει το μέλλον (διά της δράσης των φορέων της). «Γιατί πρέπει να ευνουχίζουμε τα παιδιά;» θα τιτλοφορήσει το ανωτέρω κείμενό της η Λοϊζίδου, αντιστρέφοντας μια διερώτηση του Λιάκου. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, μια Ιστορία η οποία αφήνει τις ηρωικές επελάσεις, για να στραφεί στις έσω μελανές σελίδες, με συνέπεια να παύει να υμνεί ακατάπαυστα το μεγαλείο της ελληνικής ψυχής και να επιζητά να κατανοήσει τις κοινωνικές διεργασίες και συγκρούσεις που παρήγαγαν το παρελθόν, είναι μια Ιστορία η οποία «ευνουχίζει» τα παιδιά. Άρα, υπονομεύει την αρρενωπότητα, τον ανδρισμό, την πυγμή που απαιτούν οι εθνικές περιστάσεις.⁷⁶ Πώς θα αντιδράσει, άραγε, ένας ευνουχισμένος λαός «απέναντι σε μια ενδεχόμενη συμβιβαστική λύση με χαρακτήρα ασύμφορο και εθνικά ταπεινωτικό;»⁷⁷ Ως τέτοια λύση, συμβιβαστική και ταπεινωτική, επικρίθη-

75. Χριστόφορος Παπαστυλιανού, «Το αίσθημα της απομάκρυνσης», εφ. *Σημερινή*, 17.5.2002.

76. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι στο κείμενο της Λοϊζίδου το έθνος είναι ξεκάθαρα γένους αρσενικού. Ίσως δεν έχει άδικο. Όπως διαπίστωσε ο ιστορικός Τζορτζ Μος, η νεωτερική εκδοχή της αρρενωπότητας συνδέθηκε άρρηκτα με τα εθνικιστικά κινήματα του 19ου αιώνα. Βλ. George Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1996, σ. 7.

77. Νίκη Λοϊζίδου, «Γιατί πρέπει να ευνουχίζουμε τα παιδιά;», ό.π.

κε από πολλούς το σχέδιο Ανάν όταν δύο χρόνια αργότερα, στις 24 Απριλίου 2004, τέθηκε στα δύο εκατέρωθεν δημοψηφίσματα. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα, υπό την ευρεία επίδραση ενός κινήματος αμφισβήτησης της πολιτικής του Ντενκτάς, το υπερψήφισε σε ποσοστό 65%· οι Ελληνοκύπριοι το απέρριψαν σε ποσοστό 76%. Απέδειξαν, άραγε, πως δεν ήταν «ευνουχισμένοι», όπως ισχυριζόταν η Λοϊζίδου; Ή, αντιθέτως, πως ήταν πολλαπλά «φανακισμένοι», όπως ίσως ισχυριζόταν ο Λιάκος; Και ποιο ρόλο έπαιξε στη στάση των Ελληνοκυπρίων η πρόσληψη του παρελθόντος;

Καταληκτικά σχόλια

Στην περιγραφή και την ανάλυση που προηγήθηκαν θέλησα αρχικά να δείξω πως η διαμάχη η οποία αναπτύχθηκε το 2002 στην Ελλάδα και την Κύπρο με αφορμή το εγχειρίδιο Ιστορίας της Γ΄ Λυκείου εδράζεται στις μνήμες του απελευθερωτικού αγώνα που διεξήγαγε η ΕΟΚΑ σχεδόν μισό αιώνα νωρίτερα, κατά την τετραετία 1955-59. Οι αρχικές διακριτές προσλήψεις των τότε κρίσιμων επιλογών και γεγονότων, μάλιστα ορισμένων τραυματικών, όπως οι δολοφονίες αριστερών, υπέστησαν στην πορεία του χρόνου πολλαπλές επεξεργασίες, τόσο στον ιδιωτικό οικογενειακό χώρο, μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις των επιζώντων, όσο κυρίως στον δημόσιο χώρο, μέσα από επετείους, τελετουργίες και αντιμαχίες, παράγοντας τελικά δύο συνεκτικές μα αντικρουόμενες αφηγήσεις – δύο, προς το παρόν, *ασυμφιλίωτες μνήμες*.

Η διαπάλη δεν άφησε –δεν θα μπορούσε να αφήσει– ανέγγιχτη την ιστοριογραφία. Καθώς όμως οι ιστορικοί καθυστερούν, συνήθως, να αναμετρηθούν με τις συγκρουσιακές στιγμές του πρόσφατου παρελθόντος, δηλαδή με όσες παρήγαγαν τραυματικές εμπειρίες και δίχασαν τις κοινωνίες, το ρόλο του αφηγητή αναλαμ-

βάνουν τα ίδια τα υποκείμενα της δράσης, οι πρωταγωνιστές των συγκρούσεων. Συνεπώς, πριν δημοσιευθούν οι πρώτες (λιγότερο ή περισσότερο έγκυρες) ιστορικές μελέτες, ο Τύπος, το διαδίκτυο και οι προθήκες των βιβλιοπωλείων κατακλύζονται από ετερόκλητες μαρτυρίες, αναμνήσεις, ενθυμήσεις και αποτιμήσεις βετεράνων, οι οποίες συμβάλλουν καθοριστικά στη μορφοποίηση και κρυστάλλωση των εκατέρωθεν διακριτών αφηγήσεων. Όλα τούτα παράγουν μια *δημόσια Ιστορία* με την οποία η *ακαδημαϊκή Ιστορία* είναι αναγκασμένη να αναμετρηθεί –να την αξιολογήσει, να τη διαψεύσει, να τη συμπληρώσει–, πάντως να συνομιλήσει ή να συγκρουσθεί μαζί της. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η *σχολική Ιστορία* καθίσταται εξαιρετικά εύαλωτη, καθώς είναι αναγκασμένη να ισορροπεί ανάμεσα στην *ακαδημαϊκή* και τη *δημόσια Ιστορία*. Εφόσον γράφεται από ιστορικούς, παρακολουθεί (λιγότερο ή περισσότερο) τις εξελίξεις στην ιστοριογραφία. Εφόσον όμως οφείλει να προσαρμοστεί στα κρατικά αναλυτικά προγράμματα, είναι αναγκασμένη να κάνει διαρκώς παραχωρήσεις σε κοινούς τόπους – στις κυρίαρχες κρατικές ιδεολογίες οπωσδήποτε, μα και στις θεμελιώδεις παραδοχές μιας κοινωνίας για το παρελθόν της ή ακόμα σε τρέχουσες στον δημόσιο χώρο λογικές. Συνεπώς, η *σχολική Ιστορία*, όπως υποστηρίχθηκε και στα «Προλεγόμενα», δεν είναι τίποτε άλλο παρά η *επίσημη δημόσια Ιστορία*.

Όταν οι συγγραφείς των εγχειριδίων Ιστορίας καλούνται να διαχειριστούν τις τραυματικές στιγμές του παρελθόντος της οικείας κοινωνίας, κινούνται, θέλοντας και μη, σε ναρκοθετημένη ζώνη. Θα σταθούν τυχεροί και θα διασωθούν μόνο αν ενδώσουν στους κοινούς τόπους ή, αν στο μεταξύ έχει επιτευχθεί μια κάποια «συμφιλίωση», στο επίπεδο της πολιτείας και της κοινωνίας, και οι αρχικά διακριτές, χωριστικές μνήμες τείνουν να «συγχωνευθούν».⁷⁸

78. John Foot, *Italy's Divided Memory*, ό.π., σ. 10-11.

Η ελληνική κοινωνία, για παράδειγμα, έχει διανύσει ένα μεγάλο μέρος του δρόμου για να ξεπεράσει τις αντικρουόμενες μνήμες της Εθνικής Αντίστασης (1941-44), αλλά πολύ λιγότερο εκείνες του Εμφυλίου (1946-49). Στην Κύπρο όμως, όσον αφορά την ΕΟΚΑ και τη δράση της, οι μνήμες παραμένουν ακόμη δύο – ριζικά διαφορετικές και προς το παρόν ασυμφιλίωτες. Βέβαια, η διάχυσή τους στον κοινωνικό ιστό υπήρξε ασύμμετρη. Η αφήγηση της Δεξιάς, η οποία επικράτησε στην πολιτική σκηνή της ανεξάρτητης Κύπρου, πότισε αναπόφευκτα με τα χρώματά της όλους τους κρατικούς θεσμούς· παγιώθηκε ως επίσημη αφήγηση του κράτους· κέρδισε την ηγεμονία ακριβώς επειδή εδράζεται σε έναν ηρωικό αγώνα, τα χαρακτηριστικά του οποίου τον καθιστούν απολύτως συμβατό με το ευρύτερο εθνικό μας αφήγημα.

Το σχολείο, ως ο κατ' εξοχήν ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, δεν είναι βέβαια εύκολο να αποκλίνει από την επίσημη αφήγηση σε ένα τόσο κρίσιμο για τη συλλογική ταυτότητα ζήτημα. Μια τέτοια πιθανότητα ίσως διαφαινόταν μόνο στην περίπτωση κατά την οποία η ηγεμονία της επίσημης αφήγησης παρουσίαζε ορατές ρωγμές υπό το βάρος των συστηματικών επιθέσεων μιας αντίπαλης, εξίσου συνεκτικής αφήγησης. Όμως η δεύτερη αφήγηση, η αφήγηση της Αριστεράς, παρέμεινε δευτερεύουσα, όχι μόνο διότι απολογείται ενοχικά για την παθητική της στάση στα κρίσιμα χρόνια, ούτε διότι εγκαλείται από τους σκληροπυρηνικούς βετεράνους για προδοσία, αλλά κυρίως διότι μοιράζεται με τους εθνικιστές ορισμένες κρίσιμες παραδοχές για την πατρίδα, το λαό, το έθνος και την Ιστορία του. Για τούτο αυτοπεριορίζεται ουσιαστικά στο αίτημα για αναγνώριση και δικαίωση των θυμάτων της. Αποσειόντας από πάνω της το στίγμα του προδότη, εκείνο που τελικά διεκδικεί δεν είναι παρά μια θέση στο εθνικό αφήγημα. Άλλωστε, γι' αυτό η Αριστερά δεν κατάφερε (δεν δοκίμασε καν) να αξιοποι-

ήσει την πολλαπλά ευνοϊκή συγκυρία του 2002, ώστε να ενισχύσει ιδεολογικά και ιστοριογραφικά μια διαφορετική αποτίμηση του κυπριακού παρελθόντος.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, το εγχείρημα των συγγραφέων του εγχειριδίου να εισαγάγουν μια διαφορετική ανάγνωση του αγώνα της ΕΟΚΑ –υπερεκτιμώντας ίσως τις ευκαιρίες για διεύρυνση του ιστοριογραφικού ορίζοντα που παρείχαν οι ριζικές αλλαγές του διεθνούς πλαισίου– ήταν εξ αρχής καταδικασμένο. Πράγματι, μόλις το εγχειρίδιο είδε το φως της δημοσιότητας, οι αντιδράσεις υπήρξαν άμεσες. Και αναμενόμενα αποτελεσματικές...